

Perspectief

Vernieuwing in de economie door bd-landbouw – De Landbouwcursus –
Uit de Vereniging – Demeter Internationaal

2007 herfst N^o4

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

DYNAMISCH PERSPECTIEF 2007
(nr. 4 herfst 2007)

Dynamisch Perspectief is een uitgave voor leden van de Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) en verschijnt 5x per jaar. ISSN 1389-7438

BD-Vereniging en advertentie-acquisitie
Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding
Diederichslaan 25-C
3971 PA Driebergen
e-mail: info@bdvereniging.nl
internet: www.bdvereniging.nl
tel: 0343 - 531740, fax: 0343 - 516943

Redactie Bruno van der Dussen, Wim Goris, Ruud Hendriks, Andries Palmboom, Jan Saal, Martine Wensink (redactiesecretariaat), Wim van Wouw

Vaste medewerkers Ilse van den Bosch, Lize Baarspul, Jan Diek van Mansvelt

Sluitingsdatum kopij winternummer 2 november 2007. Bij voorkeur van te voren telefonisch overleg, tel. 075 - 6873159
Kopij via e-mail: info@bdvereniging.nl

Vormgeving
Fingerprint Witzgenhausen DE, Gerda Peters
Pre-press en druk: Drukkerij Kerckebosch Zeist
Gedrukt op Reviva, 50% recycled, chloorvrij

 is het keurmerk van de
bd-landbouw

Copyright
Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen bezwaar, mits hier van tevoren toestemming voor is verleend en duidelijk de uitgave wordt vermeld

V O O R A F

Werken we om te leven of leven we om te werken? Die vraag zou je tegenwoordig wel mogen stellen. Als je ziet dat de samenleving economische groei tot gouden kalf heeft verheven, dan leven we kennelijk om te werken.

Sterker nog, de financiële (wereld)markt wordt beheerst door hebzucht enerzijds en angst anderzijds. Heeft bd-landbouw daar een antwoord op? Het lijkt een gotspe dat te stellen, maar toch.... Op uiterst kleine schaal wordt vanuit de bd-landbouw getracht economische processen en de rol van het geld daarin anders te bezien. Daar gaat voor een groot deel dit nummer over.

Uiteraard ook nog andere boeiende onderwerpen.

Bruno van der Dussen

Economisch-dynamische handel?

Uit de Vereniging

Jaarvergadering Demeter Internationaal

INHOUD

Kunstmest-economie	3
Vernieuwing in de economie door bd-landbouw	6
Interview met Albert de Vries, voorzitter BD-Vereniging	12
Vacature coördinator	13
Ruud Hendriks	14
Preparaten maken	14
Opleidingsnieuws	15
Jaarvergadering Demeter Internationaal in de VS	16
De Maretak als geneesmiddel tegen kanker*	21
Brochure Voeding & Kanker	23
Dynamische keuken	24
Persoonlijke verhoudingen tot de landbouw (deel 3)	28
Over de landbouwcurcus Het belang van kiezel en kalk	32
Bijen: Koningin volgt zwerm	34
Dynamische voeding Zelfkennis, voedselkeuze en eetgedrag	35
In Memoriam Matthias Guépin	36
In Memoriam Bart de la Houssaye	38
Agenda	38
BD-Service	40

Vernieuwing in de economie door bd-landbouw

Interview met Albert de Vries, voorzitter BD-Vereniging

Verslag van deze bijeenkomst die dit jaar in Amerika werd gehouden

Een ander Dynamisch Portret dan gebruikelijk. Andries Palmboom geeft naar aanleiding van de conferentie Vernieuwing in de economie door bd-landbouw op 25 april jl. vanuit economisch oogpunt zeven korte beschrijvingen van bd-bedrijven.

Daaraan voorafgaand geeft Jan Saal (ter inleiding) zijn visie op de Kunstmest-economie.

Kunstmest-€conomie

Op woensdag 25 april heeft er op Warmonderhof een congres plaatsgevonden met als onderwerp: Vernieuwing in de economie door de bd-landbouw. Een verslag van deze conferentie, door Andries Palmboom, vindt u elders in dit blad. Het was de bedoeling om zichtbaar te maken dat er verschillende initiatieven bestaan binnen het bd-werkveld, die zich niet alleen bezig houden met een gezonde landbouw, maar ook met een gezonde economie. In dit artikel probeer ik te laten zien dat dit geen toeval is, maar dat er een zekere verwantschap bestaat tussen landbouwprocessen en economische processen. In dit licht bezien is het logisch dat vanuit de bd-landbouw niet alleen de landbouw kan worden vernieuwd, maar ook de economie.

Jan Saal

Inleiding

Zowel in de landbouw als in de economie worden we geconfronteerd met processen die vrijwel ongreijpbaar lijken te zijn. Kwaliteit van producten gaat omlaag, terwijl steeds meer en goedkoper geproduceerd wordt. In het belang van de consument zegt men, maar het is de vraag of die grotere hoeveelheden, lagere prijzen en mindere kwaliteit echt in het belang van de consumenten zijn. In dit stukje probeer ik een dieperliggende samenhang tussen landbouw en economie te beschrijven.

Er zijn parallellen te trekken tussen de huidige kunstmestlandbouwmethode en de huidige wijze van economie bedrijven. In beide gevallen wordt de geestelijke achtergrond van mens en wereld volledig genegeerd en wordt de zaak alleen vanuit de materiële hoek bekeken.

Zoals de stikstof gebonden moet blijven aan het leven, zo moet bij de economie het geld gebonden blijven aan de wilsimpulsen van mensen.

Daarom kunnen de inzichten vanuit de bd-landbouw ook een positieve werking hebben op de inzichten die de economie betreffen.

Landbouwcursus

Rudolf Steiner geeft in de landbouwcursus aan dat de stikstof inderdaad belangrijk is bij de plantengroei (zie kader Uit de derde voordracht). In de vierde voordracht geeft hij aan dat het juist zijn bedoeling is om die stikstof zo efficiënt mogelijk naar de planten toe te brengen. Tegelijkertijd maakt hij duidelijk dat de stikstof dan wel afkomstig moet zijn uit levensprocessen en niet uit chemische processen. Stikstof uit chemische processen heeft alleen invloed op de waterhuishouding en geeft daardoor geen voedingskwaliteit.

Wanneer de stikstof kunstmatig wordt vastgelegd en als kunstmest wordt toegevoegd, heeft de stikstof niet de juiste invloed op de krachten die daar werkzaam zijn. Het gevolg is dat de plant te waterig wordt. We kunnen dat proeven in de producten die uit de gangbare landbouw voortkomen.

Geld en economische krachten

Geld heeft een soortgelijke werking in de economie als de stikstof in de landbouw. Geld is drager van waarden en brengt die waarden in het economisch proces naar de plaatsen waar dat nodig is. Ook in organisaties heersen krachten. Aan de ene kant bestaat de neiging om te veel vanuit eigen idealen en impulsen te werken (gevolg: te veel kosten) en aan de andere kant bestaat de neiging om te veel de wilsimpulsen van de klanten te volgen (gevolg: te lage prijzen). Door de prijzen die voor producten en diensten betaald moeten worden, worden de beslissingen binnen een organisatie in evenwicht gebracht. Kosten en baten moeten in een redelijke verhouding tot elkaar staan, wil een organisatie gezond kunnen functioneren.

Nu is het nog niet zo eenvoudig te doorzien langs welke wegen het geld zijn waarde eigenlijk krijgt. Aan de ene kant natuurlijk door wettelijke maatregelen en bepalingen, maar aan de andere kant krijgt het geld zijn waarde uit het economische proces zelf. Zolang het geld zijn waarde ontleent aan het economische proces zelf, blijft het gezond en kan het zijn werking in de economie goed uitoefenen. Zodra echter te veel geld in omloop wordt gebracht, gaat de kwaliteit van de waarde omlaag en loopt de werkzaamheid van het geld in de economie

Stikstof uit chemische processen heeft alleen invloed op de waterhuishouding en geeft daardoor geen voedingskwaliteit

terug. Wij noemen dat dan inflatie. Je zou ook kunnen zeggen dat het economische proces in dat geval te waterig wordt. Er is steeds meer geld nodig om dezelfde processen tot stand te kunnen brengen. Normaal gesproken treedt inflatie (geldontwaarding) of deflatie (het geld wordt meer waard) op wanneer de verhouding tussen de hoeveelheid geld in omloop en de waarde van de producten in omloop verandert. Meer geldwaarde dan productwaarde brengt inflatie en minder geldwaarde dan productwaarde brengt deflatie.

Mensen besturen geld

Wanneer er te veel geld in de economie beschikbaar komt, staat dat proces niet los van mensen. Bepaalde mensen krijgen immers de beschikking over dat extra geld en anderen niet. Wanneer bijvoorbeeld de regering extra geld laat drukken en daarmee de ambtenaren betaalt, dan wordt het geld anders de economie binnengebracht dan wanneer de banken extra geld scheppen en dat aan bepaalde ondernemers ter beschikking stellen. Nog weer heel anders verloopt het proces wanneer te veel geld in omloop komt doordat bijvoorbeeld de productie in een gebied sterk terugloopt (bijvoorbeeld wanneer een oorlog uitbreekt of een watersnoodramp optreedt).

Schijnwaarden

Tenslotte kan extra geld in omloop komen doordat schijnwaarden kunnen ontstaan in de handel in aandelen en andere rechten. De waarden van dergelijke zaken komen niet echt uit het economische leven zelf tevoorschijn, maar uit de speculatieve handel in winstrechten. De waarden die uit dergelijke processen voortkomen hebben dezelfde werking in de economie als kunstmest in de landbouw.

Op korte termijn kun je het verschil in werking nauwelijks waarnemen, maar op langere termijn verstoren dergelijke waarden het economische proces dusdanig, dat de kwaliteit van het economische proces wordt aangetast. Het gevolg is dat de producten die er uit voortkomen de kwaliteiten missen die wij als mens eigenlijk nodig hebben. Omdat dit al langere tijd gebeurt, worden we ook geconfronteerd met tal van producten die elke kwaliteit missen. Bovendien worden we geconfronteerd met enorme onevenwichtigheden in prijzen van producten, waardoor armoede en rijkdom zo extreem naast elkaar kunnen bestaan.

Beelden uit de bd-landbouw

De beelden uit de bd-landbouw kunnen ons helpen om deze vraagstukken te doorzien en om remedies te vinden waarmee we de vraagstukken te lijf kunnen gaan.

Bijvoorbeeld: "het bedrijf als levend organisme".

Wanneer we een landbouwbedrijf als levend organisme kunnen zien, kunnen we gevoel ontwikkelen voor de samenhang binnen het geheel. Het groeien en bloeien van plant en dier staan dan niet op zichzelf, maar zijn verweven met het geheel. Er bestaat samenhang tussen tal van zaken. Er zijn kringlopen te ontdekken tussen plant en dier. Wanneer het beter gaat met de dieren, wordt de kwaliteit van de mest beter en worden ook de mogelijkheden van planten om te

Uit de economische cursus, vijfde voordracht

U ziet dus, dat in het economische proces, dat we zodoende volledig voor een organisch proces kunnen aanzien waarin voortdurend de geest aangrijpt, waardevorming en ontwaarding zal optreden. Waardevorming treedt op bij de activiteiten van de producenten en ontwaarding treedt op bij de activiteiten van de consument.

groeien beter. Daardoor neemt hun voedingskwaliteit toe, waardoor de gezondheid van de dieren ook weer toeneemt.

In deze (bio)logische redenering komt de kwaliteit van de stikstof eigenlijk niet voor. Toch speelt deze kwaliteit er een centrale rol in. Juist door het toevoegen van kunstmest komt de kringloop in gevaar en verdwijnt langzaam maar zeker de kwaliteit.

Organismen in de economie

Ook in de economie kunnen we organismen ontdekken (zie kader *Uit de economische cursus*). Niet alleen bestaan er bedrijfsorganismen, maar ook de economie in een regio kan als organisme worden opgevat. Ook dan kunnen we ons voorstellen dat gezonde bedrijven met een goede productkwaliteit positief inwerken op de economie van de regio. Mensen verdienen hun inkomen in dergelijke bedrijven en geven het ook weer uit aan de producten die de bedrijven voortbrengen. Wanneer vreemd geld en/of vreemde producten de regio worden binnengebracht wordt de kringloop verstoord. Ondernemers binnen de regio zijn minder winstgevend, lonen lopen terug en de bestedingen binnen de regio nemen af. We zien eenzelfde negatieve spiraal ontstaan als bij de toepassing van kunstmest.

Overeenkomsten tussen landbouw en economie

Zoals de stikstof gebonden moet blijven aan het leven, zo moet bij de economie het geld gebonden blijven aan wilsimpulsen van mensen. De stikstof komt op drievoudige wijze gebonden aan levensprocessen de landbouw binnen. Door toevoeging van mest, door het composteren van organisch materiaal en doordat bacteriën de stikstof uit de

Uit de derde voordracht

Hoe leeft een plant nu in dit geheel? Van onderen wil het kalkachtige haar met vangarmen grijpen, van boven wil het kiezelachtige haar net zo fijn en dun en draderig maken als waterplanten zijn, maar in het midden staat de bouwer van onze werkelijke plantenvormen, de koolstof, die dat alles ordent. En precies zoals ons astrale lichaam orde schept tussen ik en etherlichaam, zo werkt de stikstof als astraal element daar tussenin. Dat moeten we leren begrijpen, hoe in dat proces de stikstof opereert tussen het kalkachtige, het kleiachtige en het kiezelachtige, en tussen al die andere dingen die het kalkachtige voortdurend naar beneden wil hebben en het kiezelachtige voortdurend naar boven wil uitstralen.

lucht kunnen binden. Ook bij het geld kunnen we een drievoudige binding ontdekken. Het geld moet namelijk gebonden zijn aan de wilsimpulsen van mensen. Deze binding wordt geaccentueerd door de begrippen: kooppeld, leengeld en schenkgeld. Bij kooppeld is de wil gericht op de eigen behoeften. Bij leengeld is de wil gericht op capaciteiten van mensen en bij schenkgeld op het streven van mensen.

We kunnen daarmee concluderen dat we in de economie met gelijksoortige vraagstukken te maken hebben als in de landbouw. Het toepassen van niet-bedrijfseigen stikstof, anders dan als medicijn, heeft op de lange termijn gelijksoortige negatieve consequenties als gebruik van niet-wilsgebonden waardedragers in het economische proces, anders dan als medicijn. Zowel in de economie als in de landbouw bestaan er samenhangen tussen alle facetten, die niet willekeurig zijn, maar door een geestelijk wezen tot stand worden gebracht. Omgang met deze wezens vraagt niet alleen verstand, maar ook een zekere wijsheid en respect voor het wezen. Op dat vlak kan de bd-landbouw een rol spelen in de vernieuwing van de economie.

We zien daarvoor dan ook al aanzetten binnen de bd-beweging. Bijvoorbeeld de groente-abonnementen en de pergola-initiatieven. Door deze initiatieven worden de klanten meer betrokken bij de producenten, waardoor ook de besteding van hun geld in dit verband meer wilsgebonden zal zijn. Ook het samenwerken van producenten in een regio werkt die kant op, maar ook een initiatief als de Estafette-associatie kan in dit licht worden gezien. De afstemming over producten, kwaliteit en prijs verbindt de producenten beter met het geld. Maar we kunnen ook kijken naar bijvoorbeeld de Triodosbank. Door dit initiatief kunnen spaarders en leners hun wil beter met het leengeld verbinden. Tenslotte bestaan er talloze initiatieven op het gebied van schenkgeld. We kunnen denken aan Stichting BD-Grondbeheer en Stichting Loverendale, maar ook aan bijvoorbeeld het Willy Schilthuisfonds en het Studiefonds BD-Landbouw (gelieerd aan de Warmonderhofopleiding).

Er zal nog veel moeten gebeuren, maar het begin van een vernieuwing van de economie door de bd-landbouw is wel degelijk zichtbaar. ■

Op 25 april vond op Warmonderhof de conferentie "Vernieuwing in de economie door bd-landbouw" plaats. Onderstaand geeft Andries Palmboom een impressie van deze conferentie.

Andries Palmboom

Het Spek van Slager Blom?

In het boek "Het Spek van Slager Blom" is een aantal columns van Diny Schouten gebundeld die zij schreef in Vrij Nederland.

Diny Schouten beschrijft daarin eigenzinnige, veelal kleinschalige voedselproducenten, die met liefde praten over hun vak, een feilloos gevoel hebben voor kwaliteit en daaraan geen concessies doen. Je proeft dat ze hun product "in diepste wezen kennen" en niet anders kunnen dan daarnaar handelen. Daarvan wordt een mens warm van binnen.

Wat een ander beeld komt er naar voren vanuit de mainstream-voedselproductie, waar de wet van het getal telt en waar winstgevendheid een doel op zich is... *Dat* noemen wij 'economie'?

Economisch toch hun plaats

In "Het Spek van Slager Blom" doen de 'ambachtelijken' in weerwil van deze economie "hun ding". Soms worden ze fijn gemalen door de voedselindustrie, door nietsontziende bureaucratie of door financiële pech. Maar opvallend vaak binden ze een select gezelschap fijnproevers aan zich, wiens snaar zij weten te raken. Op een onnavolgbare manier is dan ineens winstgevendheid geen zorgenkindje meer, maar een vanzelfsprekend gevolg. Om in de beeldspraak te blijven: een aangename resonans.

Dubbele eco-diversiteit

In de conferentie Vernieuwing in de economie door bd-landbouw kwam een soortgelijk beeld naar voren. Zeven mensen lieten in korte presentaties zien, hoe zij trouw zijn aan hun uitgangspunten en in weerwil van mainstream-tendenzen hun wegen vinden om dat te kunnen blijven doen. Veelal is daar samenwerking bij in het spel, hetzij met gelijkgestemde producenten, hetzij met een bevlogen groep consumenten, hetzij met de eigen bedrijfsindividualiteit.

Lees de portretten van de bedrijven en zie hoe divers het gezelschap was, in ecologische zin én in economische zin.

Onbenoembaar

Sprekend waren niet de hectares, opbrengsten en andere getallen. Ook niet de statuten, juridische vormgeving of samenwerkingsmodellen. Nee, sprekend waren enthousiasme, innerlijke overtuiging, en humor, op die subtiele onbenoembare manier, waarop ook biologisch-dynamische levensmiddelen hun kwaliteit kunnen laten spreken.

Misschien ligt de link tussen bd-landbouw en Vernieuwde economie ook zo subtiel? Werkt in de economie iets door, wat in de biologisch-dynamische landbouw wezenlijk is, maar dat voor de westersdenkende mens zo onbenoembaar is?

Duiding: tussen denken en doen

De presentaties leverden levendige indrukken op – dat smaakt naar meer! – maar ze stonden nogal op zichzelf. Is er een samenhang? In welk kader kan dit alles bekeken worden?

Jan Saal bracht na afloop van de presentaties een samenhang aan in het rijk geschakeerde landschap van presentaties.

Jan Saal stelde vast dat in alle presentaties "ontwikkeling" zichtbaar was. Dat wil hij als centraal begrip vasthouden: "Alle sprekers zien voor zichzelf geen plek binnen de mainstream-economie. Zij leren vanuit hun eigen economische praktijk, zoeken nieuwe wegen en vinden eerder oplossingen in samenwerkingsverbanden dan in concurrentieslagen".

Is er een manier om de aard van ieders ontwikkeling te classificeren? "Ja", liet Jan Saal zien: "Met als uitgangspunt het driedelig mensbeeld kun je de sprekers "een plek geven":

Waar staat het initiatief tussen denken en doen in?

Op een onnavolgbare manier is dan ineens winstgevendheid geen zorgenkindje meer, maar een vanzelfsprekend gevolg

- A. Staat het dichterbij een weloverdachte visie, dus in het gebied van bewustzijn / geest / het culturele leven, waar 'gewaakt' wordt?
- B. Of staat het initiatief volop in de uitvoering, dus in het gebied van de handeling / het economisch leven, waar niet alles zo bewust gaat... eerder 'slapend'?
- C. Of komt het in het initiatief veel eerder aan op afspraken / samenwerking / het rechtsleven, waar je meer in een 'dromend' bewustzijn verkeert?"

Met nadruk wees Jan Saal op de noodzaak om de classificatie niet star te zien: "Dat zou getuigen van statisch "plaatjesdenken". Het wezenlijke van het driedelig mensbeeld is juist dat het processen zo duidelijk naar voren haalt. Dat nodigt uit tot "levend denken". Sterker nog: we hebben het hier over economie en economische vernieuwing. Daar spelen waardevormende processen en geld hun rol. Geld is bij uitstek een *procesverschijnsel*". Daar wil Jan Saal graag dieper op ingaan. Dat gebeurde ook, maar dan in een extra workshop, die spontaan aan het middagprogramma werd toegevoegd met als thema "Het waardeopbouwproces in de economie".

Economisch-dynamische handel?

Door deze conferentie is de economie beslist nog niet vernieuwd. Eigenlijk geeft de conferentie een tussenstand weer.

Eén conclusie kan zijn dat er blijkbaar uit biologisch-dynamische landbouw een soort van economie bedrijven voortkomt, die anders is dan wat wij daar uit gewoonte onder verstaan. Zou er zoiets bestaan als "economisch-dynamische" handel? Iets wat op dezelfde soort wetmatigheden gestoeld is als de biologisch-dynamische landbouw? En zo ja, wat zijn daar dan de kenmerken van? Zijn daarvoor toereikende begrippen voorhanden die praktisch hanteerbaar zijn?

Een andere (tegengestelde) conclusie kan zijn dat de zeven initiatieven weliswaar anders zijn, maar ook bezig zijn het wiel opnieuw uit te vinden en dat ze vanuit de marge opereren, soms handig – soms

onhandig. Er is beslist al veel over de economie bekend. De initiatieven zijn onvoldoende op de hoogte van gangbare principes (onder andere marketing) en zouden er veel voordeel uit halen als ze deze handig zouden toepassen.

Of men kan stellen dat er in vernieuwende zin al veel is om bij aan te sluiten: fair trade of inzichten uit de sociale driegeliding. Moet niet eens een keer het theoretisch kader daarvan goed worden uitgelegd, zodat het in de praktijk gebracht kan worden?

Perspectief

Op deze conferentie zelf kwam het niet tot conclusies van dergelijke inhoudelijke aard. In dat opzicht mag er gerust een vervolg op de conferentie komen om meer op de inhoud van het onderwerp economie / bd-landbouw in te gaan. ■

Anna van Oostwaard / De Horsterhof

Anna van Oostwaard is van De Horsterhof in Duiven. Daar teelt zij groenten en houdt zij vee voor een eigen kring van abonnees. Ze is uitgenodigd om op het abonnementsysteem in te gaan. Zij was namelijk ongeveer de eerste die daarmee begon, jaren geleden al. In haar presentatie werpt ze zich op als verdedigster van het oorspronkelijke concept. Maar al te vaak wordt tegenwoordig iets als groenteabonnement gepresenteerd, terwijl het neerkomt op een veredelde boodschappenservice. Albert Heijn deed dat onlangs nog in zijn Biologische Actieweken. De essentie van het abonnement is daaruit verdwenen. De essentie ligt namelijk in de verbinding die consumenten met een regionaal bedrijf maken door hun afname te garanderen. Zij verdiepen zich in de ins en outs van het bedrijf en van de biologisch-dynamische landbouwmethode. Ze leven mee met de bedrijfsvoering en zijn in geval van problemen veelal een deel van de oplossing. Ze werken mee, ze denken mee. Ze nemen af wat het land levert en accepteren de beperkingen daarvan. Dat kunnen ze alleen als ze goed op de hoogte gehouden worden. Dat doet Anna door haar nieuwsbrief. De wederkerigheid, die daardoor ontstaat, maakt veel mogelijk. Er wordt niet geteeld voor een anonieme markt. Dit voegt een dimensie toe aan het bedrijf, die de kwaliteit ten goede komt. Door het ontbreken van handelsbelangen treedt geen verwatering op

van de biologisch-dynamische landbouwmethode. Op De Horsterhof kon zelfs vee geïntroduceerd worden – vanuit het streven naar een gesloten bedrijfsvoering – op een kleinschalige manier, die anders niet haalbaar geweest zou zijn. Een groep klanten is eigenaar van het vee met onder andere het bijkomend voordeel, dat de Warenautoriteit geen vat heeft op het bedrijf, op het vlak van allerlei onzinnige eisen.

Anna kan zodoende puur met de kwaliteit van haar werk bezig zijn. Dat blijkt ook als haar vanuit de zaal naar de revenuen gevraagd wordt. Ze zegt dat de werkers van de opbrengst van het bedrijf kunnen leven. Dit is het vanzelfsprekende gevolg van de werkwijze. Ze benadrukt dat rentabiliteit in kwantitatieve zin voor haar eigenlijk geen item is. Wat vooral voor haar speelt, is dat ze trots kan zijn op haar product.

Eigenlijk hoor je Anna zeggen dat echte kwaliteit alleen tot stand kan komen door korte lijnen met consumenten en eerlijke contacten. Geen wonder dat zij aan het slot van haar presentatie kritiek uit op de reclamejongens, die op bijvoorbeeld zuivelverpakkingen afbeeldingen van boeren plaatsen, alsof de inhoud van het pak van diezelfde boer afkomstig is. Over dat valse beeld kan ze echt boos worden.

Walter Coens / De Vroente

Walter Coens komt vertellen over het samenwerkingsverband van drie groentetelers in Oost-Vlaanderen: Oubouros, De Kollebloem en De Zonnekouter (dit is Walter's bedrijf). Samen noemen zij zich "De Vroente", een plaatselijke benaming voor wat in Nederland heet: "de Meent".

Binnen de samenwerking wil men de eigen identiteit van de bedrijven behouden. Men doet samen wat handig is om samen te doen. Daarbij moet je denken aan gezamenlijk transport naar de afnemers in de nabijgelegen steden (er is sprake van streekgebonden verkoop). Maar ook: uitwisseling van producten, zodat ieder zijn abonnementsstelsel gevarieerd houdt. Er zijn afspraken gemaakt over de teeltplannen, zodat teelten daar plaatsvinden waar ze het beste gedijen of waar de efficiency ermee gediend is. Ze bezoeken elkaars bedrijf en voorzien elkaar van tips. Ze beheren een gezamenlijke website. En ze bepalen van tevoren de prijzen en houden zich daaraan, ondanks ieders vrijheid om af te wijken.

Het gevaar van zo'n samenwerking is dat er toch concurrentie in sluipt. Walter schetst een beeld van drie bedrijven, die echt in elkaar geïnteresseerd zijn. Dat blijkt uit de verschillende studiemomenten, waaronder jaarlijkse denkweekenden. Men is dus bereid om te blijven leren. Op de denkweekenden komen niet alleen praktische zaken aan de orde, maar ook culturele aspecten krijgen de aandacht. Ze zijn dan allemaal van huis en overnachten elders. Dat schept ook al een band.

Walter had voor zijn presentatie een power-point gemaakt. Opvallend daaraan was hoe degelijk de uitgangspunten waren weergegeven, maar ook de praktische uitwerking ervan. Het lijkt erop dat dit de kracht van deze samenwerking bepaalt.

Sebastiaan Bos / Kievit

Sebastiaan Bos wilde na zijn opleiding op "Warmonderhof" een eigen bd-bedrijf beginnen. Hij had geen geld, maar kon zich invoegen bij een bestaand initiatief. Hoewel hij daar een mooie afzet organiseerde met een abonnementsstelsel, moest hij zich al snel eruit terugtrekken, omdat hij er teveel voor moest reizen. Zijn tweede poging was qua afzet zo succesvol, dat er kapers op de kust kwamen, die hem zijn initiatief ontnamen. Bij zijn derde poging had hij geen grond ter beschikking om groenten op te verbouwen. Hij begon daarom met de *inkoop* van biologische AGF, die hij via een abonnementsstelsel rondom Leiden aan de man bracht. Hij begon vol goede moed, maar te snel was zijn minieme financiële buffer onder het nulpunt gedaald. Zijn moeder moest eraan te pas komen om hem te motiveren toch te zoeken naar oplossingen, zodat hij het niet voor een derde keer moest opgeven.

Hij ontdekte twee problemen in de voorgaande aanpak. Ten eerste was hij ervan uitgegaan dat zijn toeleveranciers net zo integer met kwaliteit omgingen als hijzelf. Ongemerkt had hij zijn klanten van slechte waar voorzien. Ten tweede had hij het ideaal om laagdrempelig te zijn vertaald door te lage prijzen te rekenen.

Inmiddels distribueert zijn bedrijf Kievit (www.kievitamines.nl) 1200 AGF-pakketten per week rond Leiden. De prijzen zijn omhoog gegaan: er behoren nu geen prijskopers meer tot zijn klantenkring. Hij kan zich nu richten op het kwaliteitsniveau, waar hij zich lekker bij voelt: "Wij blijven dichtbij het kwaliteitsbegrip, dat ik meekreeg van

de Warmonderhofopleiding". Sebastiaan beschrijft hoe zijn AGF-pakket niet met een specifiek stuk grond verbonden is. Dat vraagt om een andere benadering. Wat het Kievitpakket moet waarmaken is: de schakel tussen boer en klant. De hoge kwaliteit haalt Sebastiaan door veel te investeren in goede telersrelaties, een strak logistiek systeem, veel service, verregaande klantgerichtheid en een goede kwaliteit nieuwsbrief. "Als je dat goed doet, dan zijn zowel leverancier als consument blij. Dat is echt "mijn ding". Daar leg ik graag mijn trots in". Het lijkt wel of daardoor een vliegwiel op gang komt. De Kievitpakketten groeien jaarlijks 15% , organisch. "Ons PR-budget bedraagt € 300,- per jaar en onze tassen zijn onbedrukt, dus niet als Kievitpakket herkenbaar. Ik beschouw als sleutel van dit succes dat wij het product laten spreken en dat wij eerlijk onszelf zijn."

Leon Veltman

Leon Veltman, verbonden aan het Groenhorstcollege in Dronten, vertelt over de huisverkoop van vlees. In ons land zijn er 300 biologisch(-dynamische) veeteeltbedrijven, die hun eigen vee laten slachten bij een plaatselijke slager en dit vanuit huisverkoop aanbieden aan hun regionale klanten. Zo komt het vlees niet op de grote hoop terecht, waar het soms zelfs gangbaar wordt verkocht en dan zijn prijs niet opbrengt. Er was vastgesteld dat de huisverkoop heel divers is qua professionaliteit en niet altijd effectief. In een studiegroep is gezocht naar verbetering van de huisverkoop van vlees. Vanuit Groenhorst wordt dit gecoördineerd en er is ook subsidie voor vrijgekomen. Mede dankzij de subsidie is er een cursus opgezet, waar de deelnemers onder andere leren om ter zake kundig gesprekspartner te zijn van de slager, die de slacht voor zijn rekening neemt. Ook wordt de aangesloten boeren geleerd om een reële kostprijsberekening te maken. Door dit samenwerkingsverband is een betere bedrijfseigen verkoop mogelijk geworden. Daardoor verdwijnt er minder vlees in de anonieme economie.

Wil Sturkeboom / De Hofwebwinkel

Wil Sturkeboom heeft zelf een fruitteeltbedrijf, maar laat zich gemakkelijk verleiden tot activiteiten buiten de deur, die in een breder

verband dan zijn eigen bedrijf leiden tot verbeteringen. Daar wordt hij wel eens gespleten van, omdat hij het werken in de fruitteelt het mooiste vindt, dat er is.

Vandaag vertelt hij over twee samenwerkingsverbanden waar hij mee te maken heeft:

- De Hofwebwinkel,
- de ontwikkeling van nieuwe appelrassen.

In de Hofwebwinkel werken vier bedrijven samen in de vorm van een Coöperatieve Vereniging: Warmonderhof, de Zonnelied-bakkerij, Wil Sturkeboom en Chaos. De hofwebwinkel levert bij de mensen in Flevoland en daaromheen, thuis de boodschappen af, die zij per internet besteld hebben. Om hoge kwaliteit en optimale versheid te garanderen zijn er strenge protocollen opgezet. Er is een medewerker in loondienst aangesteld, die het dagelijkse werk uitvoert. Het transport wordt volledig in eigen beheer verzorgd. Daar is ook voor gekozen om de band met de consument warm te houden. De Hofwebwinkel wil zo werken, dat de consumenten ervaren dat de Hofwebwinkel "van hen" is. Er loopt een directe communicatie met hen via internet. Bij klachten mogen de klanten zelf hun factuur herzien. Daar wordt geen misbruik van gemaakt. Steeds meer klanten weten De Hofwebwinkel te vinden. Het groeit dus lekker.

Samen met deze groei dienen zich nieuwe vraagstukken aan. Gaan er nieuwe leveranciers toetreden? Is er ruimte om het loondienstverband van de medewerker(s) om te zetten in ondernemerschap? Zou het niet beter zijn als de initiatiefnemers meer op afstand komen te staan? Dit zijn "verse" vragen, nog volop in proces.

Wil Sturkeboom is anderzijds als biologisch-dynamisch fruitteeler betrokken bij de ontwikkeling van nieuwe appelrassen, die specifiek geschikt zijn voor biologische teelt. Dat is taaie materie, omdat consumenten moeilijk van de gebaande paden afwijken en hun vertrouwde Elstar blijven kopen. Het is echter alleen zinvol om een nieuw ras te ontwikkelen, als er verkoopvolume mee gemoeid is. Helaas is het niet gelukt om in het natuurvoedingskanaal de nieuwe rassen Santana en Evita op voldoende volume te krijgen. Voor Wil is het een grote opsteker, dat de C-1000 supermarktorganisatie concrete belangstelling heeft voor de nieuwe rassen. Blijkbaar ziet men in die hoek de mogelijkheid om doelstellingen te realiseren op het gebied van het percentage biologisch dat verkocht moet worden. Een dergelijke doorbraak zou nooit tot stand zijn gekomen zonder samenwerking tussen vasthoudende Nederlandse fruitteelers met een vooruitziende blik....

Jan Dirk van der Voort / De Grote Voort

Jan Dirk van der Voort verkoopt vanuit zijn bedrijf De Grote Voort (Lunteren) de Remekerkaas, welbekend bij fijnproevers.

Jan Dirk vertelt hoe hij in Wageningen wetenschappelijk leerde denken. Later ontdekte hij de beperkingen ervan. Het ging allemaal over deelgebieden en stond los van elkaar. Met collega-boeren kwam hij ertoe de (mest)stofkringloop-samenhangen op het bedrijf te onderzoeken. Dat heeft hem veel inzichten opgeleverd. Het bedrijf, dat hij van zijn vader overnam, ging hij anders inrichten. Hij stopte met de varkens en koos voor het Jersey-koeienras. Dat ging opvallend goed. Bij problemen, die hij tegenkwam, zocht hij de oplossing steeds in samenhangen. Hij ontdekte samenhangen in steeds grotere cirkels om zijn bedrijf heen. Hij raakte bijvoorbeeld geïnteresseerd in de "fijnstof-felijke" energiebalans - denk daarbij aan energievelden, aardstralen etcetera (de Andeweg-benadering). Maar aan de andere kant bedacht hij ook, hoe zijn klanten tot zo'n samenhangcirkel behoren. In het midden van die cirkel staat hijzelf, zich steeds rekenschap gevend van die centrale positie: hij ervaart zichzelf als "zender" en "ontvanger" tegelijk. Jan Dirk beschrijft hoe hij steeds beter een gevoel is gaan ontwikkelen voor al die samenhangen. Dat vraagt erom om heel integer te zijn! Zo beschrijft hij zijn aanvankelijke weerstand om de kalfjes bij de koe te laten. Toen hij zijn weerstand (was dat eigenlijk angst?) eenmaal had overwonnen, dienden de oplossingen voor allerlei problemen zich op een onnavolgbare manier vanzelf aan. Nu staat er een opmerkelijke stal in een ronde vorm, waardoor de laatste problemen achter de rug lijken te zijn. Hij nodigt de aanwezigen van harte uit om te komen kijken....

Op het economische vlak zie je hetzelfde terug. De kaas van De Grote Voort, de Remeker-kaas, heeft een topklasse bereikt. Alle vooraanstaande koks willen Remeker-kaas hebben, maar er is een wachtlijst voor. Jan Dirk zou er flink rijk van kunnen worden. Natuurlijk ligt de prijs op een behoorlijk niveau, maar voor Jan Dirk voldoet de prijs, die past bij het evenwicht in zijn bedrijfsvoering.

Opmerking: De Remekerkaas en zijn maker worden beschreven in "Het Spek van Slager Blom"

Boudewijn Taminiau / De Zaaister

Boudewijn Taminiau nam in de jaren zeventig met idealisten-vrienden een boerderij over. Zonder kennis van zaken. Al snel werden de agrarische activiteiten verruild voor handel in biologische verswaren met als werkgebied het noorden van het land. Door allerlei marktomstandigheden heeft De Zaaister een grote groei doorge-maakt. Alles is in cijfers te lezen in een boekwerk, dat Boudewijn aan de deelnemers uitdeelt. Daarmee geeft De Zaaister vergaande openheid van zaken - noem het: transparantie.

De Zaaisteractiviteiten hebben zich altijd beperkt tot het noorden van het land.

Wat ook gebeven is, zijn de uitgangspunten van weleer met betrekking tot de bedrijfsstructuur. Toen was de uitgangspositie een soort arbeiderszelfbestuur. Iedere werker was mede-eigenaar. Tegenwoordig zijn er ook medewerkers in loondienst volgens een reguliere CAO. De verhouding is: 31 reguliere medewerkers - 7 vennoten. De Zaaister werkt nog steeds in een platte organisatie (er is nooit werk "te min") en Boudewijn beschrijft dit als "één grote familie".

De Zaaister is altijd in voor samenwerking, maar wil daarin zijn zelfstandigheid bewaren.

Zo werkt De Zaaister samen met Natudis/Wessanen, bakkerij Verbeek en Udea als het gaat om collectieve reclame.

Verder zijn er handelsbetrekkingen met alle bekende handelspartijen in Nederland (Odin/Estafette, Udea, Natudis, De Nieuwe Band, Eosta, Kroon et cetera)

Boudewijn legt uit dat De Zaaister een sterke binding heeft met de natuurvoedingswinkeliers in Noord-Nederland. Dat stamt heel vanzelfsprekend uit het verleden, waarin "solidariteit" een kernwoord was. Daarnaast is er sprake van binding, gebaseerd op de noordelijke mentaliteit. De binding met de winkeliers wordt zorgvuldig wederzijds onderhouden.

De grootste groei komt echter niet meer uit de natuurvoedingswinkels, maar uit webwinkels, supermarkten, boerderijwinkels en catering.

De Zaaister heeft voor 2007 de campagne "Puur Noord Nederland" op stapel staan om het commitment met Noord Nederland onder de aandacht te brengen.

Interview met Albert de Vries, voorzitter BD-Vereniging

Andries Palmboom

Inzet nieuwe voorzitter: Ervaringsleren en visieontwikkeling

De twee "O's", of toch drie?

Albert was meteen met de deur in huis gevallen. Al toen ik de afspraak maakte voor het interview liet hij weten dat het hem geschikt leek om in dit stukje iets van Onderzoek te laten terugkomen.

O, dacht ik, de derde "O" dus, want al eerder gaf het nieuwe bestuur te kennen, dat het nieuwe beleid in het teken zou staan van twee andere "O's": Ontmoeting en Ontwikkeling.

Na het interview is er geen twijfel over mogelijk: de nieuwe voorzitter neemt zijn onderzoeksachtergrond overduidelijk mee in zijn bestuursfunctie.

Werken met paarden

In Alberts methodiek voor "Onderzoek in eigen werk" ontleent hij veel aan wat hijzelf als dresseur ervoer en ontdekte in het werken met paarden. Albert: "Met paarden merkte ik hoe mijn resultaat ervan afhangt of ik mijzelf trefzeker afstem op hun eigenheid. Daarmee kom ik verder dan wanneer ik ze door kracht en macht naar mijn wil probeer te dresser. Er is altijd een wisselwerking. Want andersom stemt een paard zich ook af op mij. Ik zie hoe paarden in de war raken, als ik hun als dresseur geen duidelijk beeld geef van waar ik heen wil". Daar ligt de link naar Alberts coachingswerk en naar zijn invalshoek voor het voorzitterschap. Vervang de zinsnede "waar ik heen wil" door het woord "visie" en je hebt een belangrijk thema van Alberts werk(wijze) te pakken: "Visieontwikkeling". Dat klinkt al door in zijn bijdrage aan het bestuur in de afgelopen maanden en zal zeker doorklinken in zijn voorzitterschap. "Maar", zegt Albert, "visieontwikkeling is voor mij niet iets theoretisch. De aangrijpingspunten voor

Overdracht voorzittershamer aan Albert de Vries

visie vind je *in ons handelen zelf*. Daarin is het al aanwezig. Dat is het spirituele karakter van ervaringsleren."

Helder-doen?

Alberts woorden probeer ik voor mijzelf, maar ook voor de lezers, beeldend te vertalen. Ik zoek een analogie in ons taalgebruik. Is misschien naast de begrippen "helder-zien" en "helder-voelen" ook het begrip "helder-doen" te onderscheiden? Zoiets als "doen-zonder-ruis"? "Rechtstreeks doen" zonder tussenkomst van wat voor bedachte, pedante, geïdealiseerde, valse of bange vooronderstellingen dan ook, maar haarfijn afgestemd op wat zich voordoet?

Het doet mij denken aan de bd-landbouwer, die immers "cultiveert in harmonie met de natuur". Herkennen we niet allemaal iets dergelijks? Kokend, lesgevend, handeldrijvend, opvoedend, sportend, musicerend, et cetera?

Positie en taak van de vereniging

Albert ziet de vereniging vooral als een vrije culturele ruimte, gericht op alles wat biologisch- dynamisch is. Die vrije ruimte bestaat pas goed sinds het licentie- en merkenbeleid rond "Demeter" bij de Stichting Demeter is ondergebracht. De BD-Vereniging hoeft zich sindsdien niet meer bezig te houden met Demeterverplichtingen en de verschillende belangen, die ermee samenhangen. Van belangenbehartiging en een politiek element is binnen de vereniging geen sprake meer. Het is nu de taak van de vereniging om uitwisseling, ontmoeting en discussie te stimuleren en daarvoor een structuur en faciliteiten te

bieden. Het doel daarvan is om het biologisch-dynamische veld te ontwikkelen, niet naar binnen gericht, maar breed naar buiten gericht. Albert: "Iemand, die niet persé volgens de Demeterrichtlijnen boert, maar toch iets waardevols vertegenwoordigt of op zoek is naar een spirituele dimensie, mag ook mee doen. Bovendien is het onze taak om aansluiting te maken met het maatschappelijke veld".

Albert ziet een vereniging voor zich, waarbinnen lokaal rond bedrijven en winkels ledeninitiatieven plaatsvinden, liefst betrokken op concreet dingen *doen*.

Albert: "Dan kunnen op basis van een "ervaringsleren" toekomstimpulsen tot leven komen". Als voorbeeld noemt hij het gezamenlijk preparaten maken of kookevenementen op de boerderij.

Maar ook het project "BD-Beroepsontwikkeling" zal een voorname rol blijven innemen.

En de samenhang tussen biologisch-dynamische landbouw en handel?

Albert: "Dat is nog een redelijk onontgonnen gebied. Daar mag meer aandacht heen gaan. Een eerste aanzet is de conferentie "Vernieuwing in de economie door bd-landbouw" (Zie elders in deze DP)

Achtergrond

Albert de Vries (1955) studeerde biologie in Amsterdam. In zijn studietijd stichtte hij met medestudenten een biologisch-dynamische groentetuin, "De Uilenhof". Zij bestudeerden de Landbouw cursus en werden nieuwsgierig naar de preparaten. De groep reisde af naar Loverendale. Daar maakte Albert zijn eerste preparaten. We schrijven dan 1976.

In 1978 kwam Albert de Sectie Landbouw van het Louis Bolk Instituut versterken. Die sectie was toen net opgericht om zich bezig te houden met praktisch gericht kwalitatief onderzoek op de bedrijven zelf, met de boeren in de hoofdrol. Dit vanuit de visie dat boeren zelf de unieke ervaringsdeskundigheid hebben van het bedrijf en haar eigenheid. Albert ontwikkelde een methodiek voor dergelijk ervaringsgeoriënteerd kwaliteitsonderzoek.

Vanaf 1987 is Albert vanuit deze achtergrond mensen in hun werk gaan coachen, - niet beperkt tot het landbouwwak, maar steeds meer in de zorg en het onderwijs. Hij richtte het bureau "Onderzoek in Eigen Werk" op.

In 1991 schreef Albert, op basis van cursuswerk met boeren over de preparaten: "Creatief op zoek naar (bedrijfs)individualiteit".

In 1992 schreef hij het Nawoord bij de nieuwe vertaling van de "Landbouwcursus".

Samen met Ton Baars publiceerde hij in 1999 "De boer als ervaringswetenschapper".

Ondertussen werkte hij aan zijn promotie-onderzoek, dat over dezelfde thematiek ging: "Ervaringsleren cultiveren". In 2004 ontving Albert de doctorstitel.

Albert de Vries tijdelijk verenigingscoördinator

Aan het eind van mijn gesprek meldt Albert het nieuws dat Emma Schotveld gaat stoppen als verenigingscoördinator. In de laatste bestuurvergadering is besloten, dat Albert deze taak enige tijd op zich zal nemen.

Als dat geen "ervaringsleren" is... !!!

Vacature Verenigingscoördinator

Zoals u in het interview met Albert de Vries al hebt kunnen lezen stopt na twee jaar Emma Schotveld per 1 oktober met haar werk als verenigingscoördinator. Ze gaat studeren aan de Universiteit voor Humanistiek te Utrecht.

Albert heeft aangegeven dat hij het werk tijdelijk over kan en wil nemen. Daar is door het bestuur over gesproken omdat hij ook voorzitter is, maar het is wat ons betreft een praktische en zinvolle oplossing. De vereniging functioneert nu anderhalf jaar zelfstandig naast de Stichting Demeter waardoor de manier van werken en de

aandachtsgebieden veranderen. Door een tijdelijke invulling van de functie is er tijd om te kijken hoe de toekomst er uit kan gaan zien, te onderzoeken hoe we willen dat die eruit gaat zien en eventuele veranderingen door te voeren. Komend half jaar willen we besteden aan het uitwerken van de vorm en inhoud van de vereniging en daarmee aan de invulling van de functie van de verenigingscoördinator. Daarna kan een vacature op de best passende manier opgesteld en ingevuld worden. Dat wil zeggen dat we streven naar een nieuwe personele invulling in het voorjaar van 2008.

Het bestuur

Ruud Hendriks

Ruud Hendriks werd tijdens de jaarvergadering benoemd tot kandidaat-bestuurslid. Hij is voor u al een 'oude' bekende. Hij is al een paar jaar lid van de redactie van Dynamisch Perspectief. Onderstaand een korte impressie van hemzelf.

Even voorstellen:

Ik ben docent bij Warmonderhof en heb daar in de afgelopen vijftien jaar het thema bodemvruchtbaarheid met veel leerlingen en cursisten behandeld. Een jaar of drie in de Betuwe, daarna in de polder en op de opleiding van Kraaybeekhof. Met dat onderwerp ga ik ook graag het veld in; met cursisten maar de laatste jaren ook met veehouders die meer van hun grond willen weten (waaronder ook veel gangbare ondernemers).

Een ander werkveld is het introduceren van biologische landbouw op agrarische scholen. Dat gaat met vallen en opstaan, vooral afhankelijk van de stemming op de afzetmarkt. Dankzij de natuurvoedingswinkel die mijn vrouw heeft gehad ben ik met die branche besmet geraakt, en het enthousiasme voor winkels kan ik benutten in de coördinatie van de opleiding tot natuurvoedingswinkelier.

Binnen de vereniging ben ik actief als intervisiegroepbegeleider en coach en in de redactie van Dynamisch Perspectief. Verder mag ik me ook graag roeren in het biologische netwerk van Biologica, deels als vertegenwoordiger van het onderwijs, deels vanuit mijn vakgebied bodemvruchtbaarheid. In dat netwerk wil ik waar dat past bd-landbouw in het zonnetje zetten, want die raakt nog wel eens ondergesneeuwd in alle geweld. Terwijl de bd-boer veelal (maar niet altijd!) dichterbij het biologische ideaal zit, en dus als voorloper binnen de sector kan worden gezien.

In de BD-Vereniging wil ik graag bijdragen aan de communicatie van wat biologisch-dynamisch is. Er zijn veel tot de verbeelding sprekende voorbeelden die verder gaan dan alleen het noemen van de preparaten of de zaai kalender. Die zijn voor velen te ver van het bed. Maar iedere "ambassadeur" van de bd-landbouw zal deze voorbeelden eerst

Jan Saal, JanDiek van Mansvelt en Ruud Hendriks

moeten kennen en doorleven om ze daarna te kunnen gebruiken. Daar is nog een hoop te doen. Mijn benadering van de bd-landbouw is een brede. Ik sta open voor ideeën zoals energetische landbouw en ecotherapie. Buiten de bd-landbouw zie ik boeren die met niet-gangbare ontwikkelingen werken waarvan ik denk "Hoe kan het dat die niet meer in de bd-landbouw worden ingezet". De Mansveltscore, een manier om ondernemers vanuit heel verschillende invalshoeken een spiegel voor te houden, vind ik bijvoorbeeld een aansprekende manier om breder naar een biologisch-dynamische invulling en waardering te komen.

Ik woon met vrouw Annemieke (natuurvoedingsconsulent) en zoon-tje Luka (onbekommerd consument) in Achlum, bij Harlingen, waar ik ondanks alle bijeenkomsten in het midden van het land toch ook graag voldoende aandacht voor wil hebben.

Preparaten maken

Het maken van preparaten is een verenigingsactiviteit bij uitstek! Voor boeren, burgers en buitenlui.

Koehorens vullen met verse koeienmest. Met je blote handen, met een lepel, met handschoenen aan. Het mag allemaal, de ervaring staat voorop. Het maken van preparaten is een bijzondere manier om kennis te maken met en je te kunnen verbinden met de kwaliteiten van groei en bloei, van vitaliteit en afsterven. Als beeld en als ervaring, door de ingrediënten door je handen te laten gaan. Met zorg die ondersteunende middelen te maken, waarmee boer en tuinder de groei- en bloeiprocessen kan ondersteunen.

Gezamenlijk deze ervaring te beleven, is nog inspirerender. Op vele bedrijven worden rond de Michaëlstijd de preparaten gemaakt. In kleine kring of met een grote groep. Met een gesprek tijdens het maken, of met allerlei activiteiten eromheen. Vele handen maken daarbij licht werk.

Het zou heerlijk zijn als we een lijst kunnen samenstellen waarin staat waar preparatendagen worden gehouden en of deze wel dan niet openstaan voor belangstellenden. Om die reden roepen wij u op ons te laten weten wanneer er op uw bedrijf een preparaten-

dag georganiseerd wordt en er ruimte is voor collega-boeren of geïnteresseerde particulieren, om mee te doen. Dan plaatsen wij die informatie op de website www.bdvereniging.nl. Belangstellenden kunnen op die website zien met wie ze contact kunnen opnemen voor deelname aan zo'n dag. Voor vragen kunt u altijd bellen naar het bureau (0343-531740), Adrie Maas, contactpersoon preparatenwerkgroep.

Preparaten maken op de Wilhelminahoeve

Een ander punt waar wij u aandacht op willen vestigen is de prijs van de bd-preparaten. Deze zijn sinds 2002 niet meer aangepast terwijl de onkosten wel zijn gestegen. Er is besloten tot een prijsaanpassing voor particulieren per 1 september 2007. Op de service pagina op blz. 39 kunt u hier meer over lezen.

Het bestuur

Opleidingsnieuws

Tineke Bakker

BD-zomerschool

Ondanks het succes van het eerste jaar heeft het tweede seizoen van de bd-zomerschool uiteindelijk niet van start kunnen gaan. Vlak voor de aanvang bleken er toch te weinig deelnemers te zijn om een start zinvol te maken. Volgend jaar hopen we een grotere groep mensen ter bereiken en is er een nieuwe kans om mee te doen.

Wat is de bd-zomerschool ook alweer?

De zomerschool is opgericht voor jonge(re) ondernemende bd-ers, die hun diploma op zak hebben maar zich naast het praktische werk op het bedrijf willen blijven scholen en ontwikkelen.

De zomerschool vindt plaats op het Demeterbedrijf de Horsterhof in Duiven, en is opgericht door Anna van Oostwaard (van de Horsterhof) en Tineke Bakker (van de Oosterwaard).

In het zomerhalfjaar is er iedere maand een scholings- en ontmoetingsweekend.

Afgelopen jaar omhelsde het programma o.a. waarnemingsoefeningen, reflectie op eigen werk, uitwisseling van ervaringen, intervisie en biografieën. Ook werden er sprekers uitgenodigd over verschillende vakthema's of verwante thema's uit een ander (antroposofisch) werkveld. Omdat er geen financiële middelen voorhanden zijn, werken begeleiders en gastsprekers belangeloos mee. Ook de accommodatie op de Horsterhof wordt belangeloos ter beschikking gesteld. Er is ruimte

voor een groep van 8-10 personen.

De deelnemers en de begeleiders waren enthousiast over dit initiatief maar zoeken dus meerdere deelnemers om volgend jaar weer van start te kunnen.

Interesse voor volgend seizoen? Neem tijdig contact op met Anna van Oostwaard, tel 0316-2623604.

2-jarige HBO opleiding ondernemerschap biologische landbouw

Werken op een biologisch(-dynamisch) bedrijf, geschoold worden en begeleid worden in het ondernemerschap, een diploma halen en een studiebeurs krijgen. Kan dat allemaal tegelijk?

Ja! Sinds september is het eerste jaar van de 2-jarige HBO-opleiding ondernemerschap in de biologische landbouw van start gegaan.

Bijzonder aan deze opleiding is dat je voor het overgrote deel 'gewoon' op een bedrijf werkt.

Circa een dag per week ga je naar school, waar je vooral opdrachten en lessen krijgt die te maken hebben met het ontwikkelen van je ondernemerschap. De boeren van het leerbedrijf en de docenten werken samen zodat de opdrachten aansluiten bij de praktijk of er uit voortkomen. De opleiding is ontwikkeld door een samenwerkingsverband tussen boeren, Groenhorstcollege, Warmonderhof en CAH te Dronten. De opleiding valt onder de CAH te Dronten. Nog meedoen? Meer informatie? Bel of mail de opleidingscoördinator Jan Pesman van de CAH (pej@cah.nl, tel 0321-386860) of Bart Willems van de Warmonderhof Opleiding (b.willems@groenhorst.nl). ■

Jaarvergadering
Demeter
Internationaal
in de VS

De jaarlijkse vergadering van Demeter Internationaal, de vereniging van achttien nationale Demetercertificeerders, heeft in juni 2007 plaatsgevonden in East Troy in de Verenigde Staten. Rienk ter Braake was vertegenwoordiger van Stichting Demeter en van de Raad van Accreditatie. Hieronder een verslag van deze bijeenkomst.

Rienk ter Braake

Michael Fields Institute

De bijeenkomst is gehouden op het Michael Fields Institute in East Troy, ten zuiden van Milwaukee in Wisconsin. Van oorsprong een melkveehouderijgebied, maar de laatste jaren meer en meer omgetoverd tot "corn region". De ontwikkeling van gentech maïs heeft hier een belangrijke bijdrage aan geleverd. Het geschatte aandeel genetisch gemanipuleerde maïs in deze streken ligt op 80-90%. De sfeer van een maakbare samenleving op het platteland doet haast pijn aan de ogen. Grote keurige huizen, inclusief Amerikaans vlag, keurig gemaaide gazons en grote auto's.

Het Michael Fields Institute vormt een kleine oase. De eerste morgen ben ik vanuit het hotel gaan hardlopen in de omgeving en het viel me op dat er grasbanen langs de landbouwpercelen waren aangelegd. Dat er nestkasten in de bomen hingen en bloemstroken langs een natuurlijk meanderend beekje waren ingezaaid. En dat in Amerika! Later bleek dat ik zonder het te weten via de achterzijde op het Michael Fields Institute was beland.

Dit instituut omvat een opleiding voor biologisch-dynamische tuinbouw in de praktijk, er worden diverse cursussen verzorgd rond duurzame landbouw en duurzame samenleving en er wordt onderzoek gedaan naar landbouwsystemen en (maïs)veredeling. Er is ruimte voor bijeenkomsten en conferenties, inclusief catering. Producten van het eigen bedrijf en aangekochte producten, bij voorkeur uit de streek, worden verkocht in de bedrijfswinkel.

Excursies

Omdat Amerika voor de meeste deelnemers

een lange reis betekent, is een uitgebreid excursieprogramma georganiseerd voorafgaand aan de vergadering. De reistijd van en naar de verschillende locaties is voor Amerikaanse begrippen heel beperkt gebleven. Tijdens de busreizen hebben we elkaar bijgepraat over nationale Demeterontwikkelingen en intensief uitgewisseld over allerlei praktische certificeringsvraagstukken. Zoals bij de meeste vergaderingen waren deze "in de wandelgangen" misschien wel belangrijker dan de officiële programma's. Die trouwens ook heel interessant waren!

De eerste dag zijn we naar de CSA (Community Supported Agriculture) van Farmer John Peterson geweest. Het enthousiasme straalt je tegemoet. Keurig verzorgd, alle ruim 60 teelten voor de 1300 deelnemers ondergebracht in een ijzersterk bouwplan. Bij de farm hoort een opleidingscentrum met een breed aanbod aan cursussen op het gebied van biologisch-dynamische landbouw. Van kennismaking met de praktische landbouw voor medewerkers van bedrijven, tot verdiepende cursussen op specifieke onderwerpen als voedselveiligheid of preparaatgebruik. Net als op veel andere CSA's wordt biologisch-dynamisch gewerkt zonder enige certificering of controle.

's Middags hebben we een groot melkveehouderijbedrijf bezocht (140 koeien). Net als voor veel Nederlandse bedrijven lijkt ook hier te gelden dat het voor individuele gespecialiseerde bedrijven moeilijker is om vorm te geven aan de bd-principes dan op de meer sociaal vormgegeven bedrijven. Amerika is een land van contrasten. Dat was al snel duidelijk op de tweede excursiedag. We zijn via een hele luxe (en dure) delicatessensupermarkt met veel biologische pro-

Learning center op Angelic Organics, de boerderij van farmer John Peterson. Het gebouw is ontworpen volgens de principes van "whole tree building".

Will Allen legt uit hoe doordacht het systeem van Growing Power in elkaar zit.

ducten naar achterstandswijken in Milwaukee gegaan. Met veel afbraakpanden, auto-wrakken, hangjongeren en een werkloosheid van boven de 50%. Hier loopt een aantal projecten om bewoners te ondersteunen om op braakliggende bouwpercelen (biologisch) groenten te gaan telen. Het geeft een positieve impuls aan het hele systeem. Deelnemers krijgen een zinvolle dagbesteding en kunnen hun eigen groenten verbouwen. Het overige deel van de verbouwde groenten kan verkocht of geruild worden op een speciaal hiervoor opgezette markt. Door middel van microkrediet worden deelnemers op weg geholpen. De hele lokale samenleving krijgt zo een nieuwe impuls. In zo'n achterstandswijk, van oorsprong een suburb met kassencomplexen, staat Growing Power. Een initiatief van Will Allen, een enorme zwarte voormalig professioneel basketballer. Hij

laat zien dat je ook als zwarte in een achterstandswijk een verschil kunt maken. In de oorspronkelijke kassen van Growing Power worden op basis van stadsafval (voornamelijk groenafval, maar soms ook kartonnen dozen bijvoorbeeld) wormen gekweekt. De wormen en wormencompost worden deels verkocht. De wormencompost wordt ook gebruikt om groenten te telen. Al het regenwater wordt opgevangen in bassins waar vissen in worden gehouden die het water weer zuiveren. Afval gaat naar de kippen, eenden, kalkoenen en geiten. Zo wordt zonder verdere input een heel systeem in stand gehouden. Mensen uit de wijk kunnen de producten (groenten, vis, vlees, compost en wormen) kopen. Maar ze kunnen ook producten ruilen tegen eigen geteelde producten, of tegen arbeid.

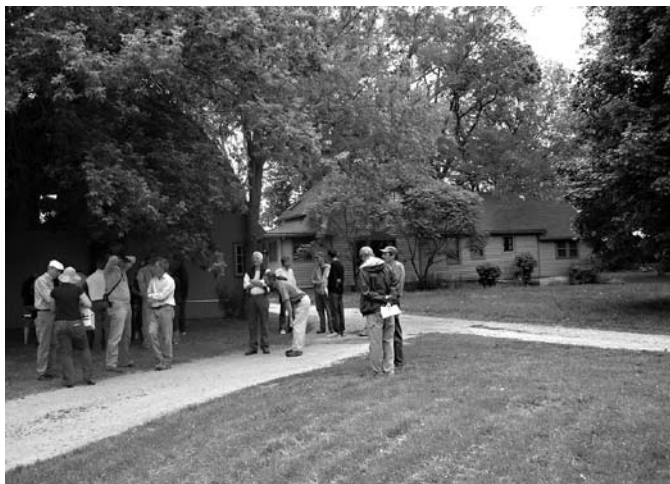
In de middag zijn we naar een CSA in de

buurt van Milwaukee geweest. Een gespecialiseerd groenteteeltbedrijf met 500 deelnemers. De meeste deelnemers wonen in de stad (ongeveer een uur rijden) en halen hun "shares" daar ook op.

De derde dag zijn we naar het oudste bd-bedrijf van Amerika gegaan. Een gemengd bedrijf met akkerbouw, groenteteelt, melkveehouderij en wat kippen. Een bedrijf met een heel bijzondere, rustgevende sfeer. En dat is bovenal te danken aan de initiatiefneemster Ruth Zinnika. Een kleine, zeer krachtige vrouw met een heel praktische visie en een doorleefde down to earth aanpak van bd-landbouw.

En dan vergaderen ...

Wat stel je je voor bij een vergadering van twee en een halve dag? Nou ik had op basis van de agenda vooral het gevoel dat het

De typische bedrijfsgebouwen op de boerderij van Farmer John.

De serene sfeer op de Zinnika farm, het oudste bd-bedrijf in Amerika.

lang zou zijn. En dat er veel woorden gebruikt zouden worden met uiteindelijk de vraag wat het allemaal heeft opgeleverd. Achteraf zijn de dagen omgevlogen en was de tijd nog te kort om alle onderwerpen voldoende aandacht te geven.

Het programma was afwisselend met een goede balans tussen vergaderthema's, informatieve zaken en onderbrekingen.

Onderbrekingen

De dagen werden ingeleid door een spirituele opmaat door Walter Goldstein, de onderzoeker van het Michael Fields Institute. Walter maakte ons deelgenoot van enkele van zijn ervaringen in het veredelen van maïs. Tussendoor hebben we met elkaar enkele zangoefeningen gedaan. Deze kleine afwisselingen zorgden ervoor dat je met elkaar in een stemming komt die ook daarna, tijdens

de bespreking van diverse onderwerpen heel positief doorwerkt. Bijvoorbeeld dat je bij de samenhang bewust naar elkaar luistert en in harmonie ook je eigen geluid laat horen.

Informatieve zaken

Jim Fullmer heeft de achtergronden geschetst van de Demeterbeweging in Amerika en Chuck Beedy heeft verteld over de BD-Vereniging. De Demeterorganisatie is verantwoordelijk voor zowel biologische, als Demetercertificering. Er zijn 140 Demetergecertificeerde landbouwbedrijven in heel Amerika. De grote afstanden vormen een belangrijke barrière voor uitbreiding. Zowel in de controle en certificering, als in de voorlichting, advies en bedrijfsontwikkeling. Ook voor de afzet van Demeterproducten is dit een groot probleem. Veel CSA's (1300 bedrijven) zijn aangesloten bij de BD-Ver-

eniging en werken biologisch-dynamisch, maar zonder (biologische) certificering.

Carol Mosely Brown heeft een presentatie gegeven over haar bedrijf Ambassador Organics. Carol is dertig jaar actief geweest in de Amerikaanse politiek. Als ambassadeur in diverse landen en uiteindelijk als eerste zwarte, vrouwelijke Senator of the United States. En bovenal is ze een frisse vrolijke persoonlijkheid, met roots in de landbouw. Ze heeft nog steeds de boerderij in eigendom, die haar grootmoeder als ex-slaaf heeft opgebouwd. En ze draagt de biologisch-dynamische landbouw een zeer warm hart toe. In haar handelsonderneming vermarkt ze bij voorkeur biologisch-dynamische producten met een verhaal. Het betreft voornamelijk koffie, theesoorten en kruiden en specerijen.

Katherine Di Matteo, hoofd van de IFOAM

in Amerika, gaf een presentatie over haar organisatie. Opvallend daarbij is vooral de strategiewijziging van een strak tot in details uitgewerkt systeem van normen en certificeringseisen naar een lossere systeem gebaseerd op principes. Daarin wordt ook ruimte gegeven aan alternatieve systemen van groeps-certificering. De achtergrond daarbij is dat steeds verdergaande regelgeving vooral knellend wordt en zijn doel voorbij schiet. Hoe herkenbaar!

Vergaderthema's

Uiteraard maken de rapportages van de verschillende commissies en werkgroepen deel uit van de vergadering. Net als goedkeuring van de notulen, de jaarrekening en de budgetten en de verkiezingen voor bestuur en commissieleden. Hoort er allemaal bij, maar niet het meest interessant. Hieronder zal ik enkele van de meest belangwekkende thema's kort toelichten.

Brussel

Voor het lobbywerk in Brussel wordt meer geld vrijgemaakt. Het grootste belang van dit lobbywerk is misschien wel dat we daardoor zelf goed op de hoogte blijven van wat er speelt in Brussel dat raakt aan de bd-landbouw. En dat er een netwerk wordt opgebouwd van contacten om zo goed mogelijk te reageren wanneer dit nodig is. Zo staan de regels rond "slachtafval", nodig voor het maken van de bd-preparaten nu wel op de agenda. Verder is een handtekeningactie gestart (Eliant) voor versoepeling van EU-regels om biologisch-dynamische landbouw, antroposofische gezondheidszorg en vrijeschoolonderwijs mogelijk te houden.

Voorwaarden

Er is een heel aantal aanpassingen gedaan in de internationale Demetervoorwaarden. Zo is duidelijker omschreven dat waar mogelijk biologische zaden en tevens biologisch plantmateriaal gebruikt dient te worden. Ook is vastgelegd dat niet alleen ingrediënten zo mogelijk biologisch moeten zijn, maar ook additieven. Bijvoorbeeld vanille wordt vanwege de wet op aroma's als additief aangemerkt. Er mocht in principe gangbare vanille worden gebruikt, al is er vanille beschikbaar in biologische kwaliteit. Dat is nu aangepast.

Residuen

Er is een presentatie gegeven over het omgaan met residuen in Demeterproducten. Vooral internationale afstemming over certificering van producten met residuen is van groot belang. Nu kan het gebeuren dat een grondstof soms nationaal niet mag worden verwerkt tot eindproduct, maar dat een halffabricaat wel mag worden geëxporteerd. Vervolgens kan dezelfde grondstof weer als eindproduct worden geïmporteerd. Er is een eenduidige lijn afgesproken.

De toekomst

Verder is gesproken over de toekomst van de bd-landbouw. Van meerdere kanten is naar voren gebracht dat de bd-landbouw de aansluiting met de maatschappij dreigt te missen. Er ligt een opgave om vanuit de antroposofie te blijven werken. Maar wel op een moderne wijze, waarbij aansluiting wordt gezocht bij andere ontwikkelingsrichtingen. Met meer openheid in het waarom van de manier van werken. En meer ruimte in het hoe van de manier van werken.

Peter Schaumberger van de Demeterbund in Duitsland gaf een presentatie en leidde enkele discussies rond het Demeter merkebeleid. Met Demeterlogo's in zijn colbert, Demeterstickers onder zijn schoenzolen en op krediet van de Demeterfinancieringsmaatschappij illustreerde hij dat, naar zijn mening, de kansen voor Demeter groot zijn als "lifestyle"-merk. Deze inbreng is zeer gewaardeerd voor zover het om een wakker schudden gaat. De meeste boeren uit het gezelschap hadden vooral het gevoel dat "hun Demetermerk" op deze wijze gereduceerd wordt tot "marketing tool". In deze reken ik mezelf tot de boeren. In dit verband is ook gesproken over Demeternormen voor reizen. In Duitsland heeft de Demeterbund een exclusief contract met een reisbureau dat reizen organiseert naar Demeterbedrijven.

En nu weer aan het werk

Zo. En dan zijn we weer thuis in eigen land. Al het werk van implementatie van de nieuwe normen, verslaglegging en het verwerken van de controles ligt weer op het bureau. Maar het doet goed om te weten dat collega's in India, in Argentinië en in Amerika met dezelfde bd-landbouw bezig zijn. En dat we van elkaar kunnen leren en elkaars kennis kunnen gebruiken. Dat we maar een klein clubje zijn is dan ook onze kracht. En wat mij betreft is het heel wat waard dat te onderhouden. ■

De Maretak als geneesmiddel tegen kanker*

Huib de Ruiter

Een voorbeeld van een oud geneesmiddel dat op een nieuwe wijze gebruikt wordt, is de maretak (*viscum album*). In de antroposofische geneeskunde is de maretak een van de grote geneesplanten. Hij wordt ingezet bij de behandeling van kanker. Later is op grond van natuurwetenschappelijk, biochemisch onderzoek bevestigd dat de maretak hiertoe bijzondere eigenschappen heeft: enerzijds celdodend, maar tegelijkertijd de immuniteit stimulerend. Maar ook zonder dat wetenschappelijk onderzoek blijkt de

maretak bij nadere bestudering, vanuit het antroposofische mensbeeld, een relatie te hebben met geïsoleerde gebieden in het lichaam, zoals het kankergezwell dat ook is. In december, als de dagen steeds korter worden, ziet men op de kerstmarkt deze plant met zijn witte bessen, ondersteboven hangend aan een touwtje. In Angelsaksische landen is het een gangbare kerstversiering en wordt hij boven de deur gehangen. Er is een bepaald oud gebruik mee verbonden. Een meisje, dat onder de mistletoe (maretak)

staat, mag ongevraagd gekust worden. Ook wordt de maretak wel 'vogellijm' genoemd. Het slijm van de bessen is zo kleverig, dat het in een bepaald mengsel op takken werd gesmeerd om vogels te vangen. De Romeinen gebruikten dit reeds.

Bovenal is de maretak een geneeskruid, dat in de Oudheid al bekend was. De druiden, een soort priesters, hadden een groot ontzag voor deze plant. Ze oogstten hem met gouden messen en gebruikten hem waarschijnlijk bij de behandeling van diverse ziekten.

De maretak groeit als halfparasiet op bomen. Hij vormt een geelgroene bolvormige kleine struik, die vooral 's winters opvalt: de bladeren vallen niet af. Het is één van de weinige loofplanten die zich van de aardkoude wintertijd niets aantrekt. De bomen waar hij op zit zijn vaak oud: verschillende bollen kunnen er in zitten; vaak hoog boven de grond. Het geeft de indruk dat de boom ziek is. Het kan aan gezwellvorming doen denken, eventueel aan de uitzaaiingen ervan. Van nabij bezien heeft de maretak echter, in tegenstelling tot een gezwel, een zeer regelmatige structuur. De bol groeit vooral aan de uiteinden, waarbij steeds een stengeltje, twee blaadjes en een soort bloemknop ontstaat. De twee blaadjes zien er merkwaardig uit: wat dik, met onduidelijke nerven; ze doen aan kiemblaadjes denken, de twee eerste blaadjes die uit het zaad komen en als eerste boven de grond verschijnen. Ook in andere botanische details is de plant heel jong, embryonaal te noemen. De onooglijke bloempjes bloeien in de nawinter, vruchtachtig, ananasachtig geurend. En van de zomer tot diep in de winter rijpen de vruchten uit tot witte, kruisbesachtige bessen. Intus-

sen zijn er dan weer twee zijtakjes ontstaan, met weer twee blaadjes.

De blaadjes lijken, licht gedraaid, net propellers, met een zwaai steken ze naar buiten. Overal, ook aan de onderzijde van de bol doen ze dit! De maretak trekt zich niets aan van de zwaartekracht, noch van het zichtbare licht.

Een speciale lijster eet de bessen. In de bes zit een slijmachtige, kleverige substantie om het zaadje dat niet verteerd wordt, zodat het, op een tak gevallen, direct vastkleeft. Het zaad is weer hoogst merkwaardig. Het geeft een dierlijke indruk, net een kikkertje. Op een tak geplakt, komt er na enige tijd een steeltje met een verdikking uit, die zich als een pootje neerzet op de boomstam. Er wordt niet echt een doorlopende stengel gevormd. Het lijken losse stukken, die tegen elkaar aangedrukt zijn. Het doet aan geleedpotige dieren denken, zoals kreeften dat zijn. De bloemknop ziet er dierlijk en pantserserachtig uit.

Kortom, we kunnen zeggen dat de maretak een hoogst merkwaardige plant is, als het ware niet van deze wereld.

Rudolf Steiner heeft erop gewezen dat de maretak een geneesmiddel bij uitstek voor het kankerproces is. De maretak bevat sterke celdodende stoffen, in geringe concentraties. Op zichzelf zijn deze stoffen vele malen sterker dan het sterkste cytostaticum (chemische stoffen die in de ziekenhuizen tegen kanker worden gegeven)! Ook zijn er immuunstimulerende stoffen gevonden. Hoe belangrijk deze stoffen ook zijn, ze zijn toch slechts uitdrukking van wat er wezenlijk werkzaam is. Het is nu de vraag of we aan de plant kunnen zien dat hij deze werking heeft.

Eerst kijken we naar het ziekteproces. Een kankergezwel is een stuk van het lichaam dat eigenwijs zijn eigen gang gaat, ongecontroleerd gaat groeien. Het is uit het geheel van het lichaam gevallen. Normaliter is het lichaam doortrokken van kosmische wijsheid; alles is op elkaar afgestemd. Dit principe wordt plaatselijk verbroken bij een gezwel. Dat zijn de gebieden die te koud, te aards worden, niet meer meedoen. Het is de warmte van het bloed die hier kan genezen. Zo kan koorts bijvoorbeeld een gunstige invloed op kanker hebben.

De maretak laat zien dat hij het aardse mijdt en naar het kosmische, het 'hemelse' streeft. Hoog boven de aarde op een boom neemt hij een bolvorm aan. De blaadjes staan niet zoals bij een gewone plant open voor wat er aan licht van buiten komt, nee, ze staan reikhalzend naar de gehele omtrek: weg van hier, terug naar de sterrenhemel.

De maretak doorbreekt hierbij aardse wetmatigheden: werkingen van licht en schaduw, zwaartekracht, en de kou van de winter. Koopt u een takje op de markt, houd hem dan eens tegen de lage winterzon: de bladeren worden omrand door een lijn van licht. Het kan een beeld zijn voor het kosmische licht, waar de maretak naar toe wil. De maretak is een oeroude plant, zo geeft Rudolf Steiner aan. Ooit is er een fase in de evolutie van 'dierplanten' geweest. Uit die tijd stamt hij. Aardse problemen speelden nog geen rol. Vandaar dat deze plant nu bij een aards probleem, bij een verhardend ziekteproces als kanker, kan helpen.

De maretak groeit op bepaalde boomsoorten. Daar hangt mede van af waar hij in het lichaam actief wordt. De maretak die op de appelboom groeit, werkt vooral op de

stofwisseling, en meer in het algemeen bij vrouwen. De maretak die op de den groeit, werkt daarentegen meer op de bovenste organen, zoals de longen, en is meer geschikt bij mannen. Ook wordt de werking van de maretak naar bepaalde organen geleid door de bijvoeging van metalen. Zilver bijvoorbeeld leidt de werking naar de voortplantingsorganen.

Een bekend preparaat dat van de maretak wordt gemaakt is Iscador, dat wordt gemaakt door Weleda (één van de fabrikanten van antroposofische geneesmiddelen). Er zijn verschillende preparaten van andere laboratoria beschikbaar, zoals Iscusin, viscum abnoba en Helixor. Deze preparaten worden bij kanker via een injectie, soms per infuus, toegediend. Dit is noodzakelijk omdat het preparaat, via de mond niet voldoende werkzaam is. Vaak wordt om de dag een onderhuidse injectie voorgeschreven. Er wordt met een lage dosis begonnen, en in de loop van een serie van zeven injecties gaat de dosis omhoog. Na een serie volgt vaak een korte pauze. Het lichaam wordt zodoende tot activiteit opgeroepen.

De maretak-therapie is slechts een onderdeel van de therapie bij kanker in de antroposofische geneeskunde; andere therapieën zoals kunstzinnige therapie en euritmie zijn hier ook van groot belang. ■

**) Uit gezichtspunten nr. 12 (Antroposofische geneesmiddelen), uitgegeven door het Centrum Sociale Gezondheidszorg en geschreven door Huib de Ruiter.*

Voor bestellen van deze brochure en voor andere gezichtspunten: www.gezichtspunten.nl

of tel. 0321-339966.

Brochure Voeding & Kanker

Bruno van der Dussen

Onlangs is de brochure 'Gezonde Leefstijl & Voeding, in relatie tot kanker' verschenen, geschreven door Lize Baarspul, diëtiste, met medewerking van dr. Jan Diek van Mansvelt, bioloog voor landbouw, landschap en voeding. In deze brochure staan algemene richtlijnen hoe je vanuit de visie van de bd-landbouw en voeding een gezonde voeding kunt samenstellen als onderdeel van een gezonde leefstijl. En welke accenten je kunt leggen als je (een aanleg voor) kanker hebt. Er komen thema's aan de orde waarvoor ook binnen de reguliere gezondheidszorg steeds meer belangstelling komt zoals: hoe kunnen we ons immuunsysteem versterken, ritme en gezondheid, het zuur-base-evenwicht, de darmflora en fyto-oestrogenen. Verder is er uitgebreid aandacht besteed aan de voedselbereiding waarbij warmte en koude een grote rol spelen.

Er staat met nadruk vermeld dat de brochure niet bedoeld is als een persoonlijk (voedings)advies voor wie dan ook. Wel kan iedereen die geïnteresseerd is in het thema 'gezonde voeding' en in het bijzonder in een 'gezonde voeding in relatie tot kanker' én openstaat voor aanvullende behandelmethoden, hierin veel achtergrondinformatie vinden en praktische tips. De brochure is te bestellen bij de uitgever, de Gouda Media Groep B.V., door overmaking van het verschuldigde bedrag op rekeningnummer 10.73.30.253 bij de Rabobank te Gouda onder vermelding van het aantal brochures en het volledige adres in verband met de verzending. De brochure kost € 7,95 inclusief 19% btw en verzend- en administratiekosten. ■

Nachtschaden in de zomer

Ilse van den Bosch

De familie nachtschade kenmerkt zich door giftigheid. Koeien grazen om deze planten heen. Zij eten de nachtschade niet. In onze keuken komen ze rijkelijk voor. In de zomer komen ze van het land of uit de koude kas: de nieuwe aardappelen, tomaten, paprika's en aubergines. De nachtschade slaat zijn gif op in de groene delen. Knollen en rijpe vruchten zijn er gelukkig bijna vrij van. In tegenstelling tot andere planten groeit de nachtschade door tijdens de bloei. Een teken van enorme vitaliteit, maar daarentegen heeft deze familie weinig vorm-

kracht waardoor je de groei woekerend zou kunnen noemen. Sommige nachtschaden worden ook wel heksenkruiden genoemd omdat deze kruiden bewustzijnsverandering en -verruiming teweegbrengen.

De aardappeleters

Ondanks zijn familieafkomst zijn de aardappels dagelijks voedsel geworden in de westerse samenleving. De aardappel heeft ons graan vervangen, dit in tegenstelling tot het culinaire gebruik van de aardappel in landen waar dit gewas inheems was. In Zuid-Amerika werden en worden nog steeds, de aardappels als groente gegeten naast het graan dat altijd hoofdvoedsel is gebleven. Scheurbuik is verdwenen sinds de komst van de aardappel en sommigen leggen een relatie tussen deze twee gegevens omdat aardappels in tegenstelling tot graan vitamine C bevatten. Antroposofisch gezien stimuleert de aardappel het denken vóór in het hoofd, waar zich het materialistische, intellectuele denken bevindt in tegenstelling tot graan dat het denken achter in het hoofd stimuleert, waar het associatieve, kosmische denken zich bevindt. Het kan goed zijn dat deze verandering van basisvoedsel een bevorderende werking heeft gehad op de industriële revolutie.

De twee zijden van de tomaat

Ook tomaten zijn het hele jaar door verkrijgbaar en worden als vanzelfsprekend bij de wekelijkse boodschappen gekocht. Omdat ze erg verkoelend werken is het aan te raden om alleen zomers rauwe tomaten te eten. Voor mensen die aan kanker of reumatische aandoeningen lijden en hun warmtekrachten liever niet verspillen, worden tomaten afgeraden. Doch de huidige wetenschap heeft ontdekt dat het antioxidant lycopene beschermt tegen kanker. In een tomaat zit veel lycopene. Dit vind ik heel bijzonder: een nachtschade die fenomenologisch gezien zelf woekert, die toch iets bezit dat het woekeren van cellen kan tegen houden. Misschien iets dat ook de plant zelf in evenwicht houdt?

Goed gebruik

De enorme vitaliteit van nachtschaden kan natuurlijk ook therapeutisch worden ingezet. Bij gebrek aan vitaliteit kan het drinken van bijvoorbeeld aardappelsap goed helpen. Rauwe tomaten zouden kunnen worden aangeraden bij een verzwakking van de lever omdat de lever fenomenologisch gezien overeenkomsten heeft met een tomaat: de lever is een heel vitaal en groot orgaan met weinig vormkracht. Maar

in het algemeen kun je zeggen dat alleen op zomerse dagen rauwe tomaten voor een welkome afkoeling zorgen. Daarnaast kunnen we warmte aan de verse tomaten toevoegen door er een lekkere saus van te koken en er verwarmende kruiden, zoals basilicum, oregano, rozemarijn en tijm aan toe te voegen. In de herfst, winter en de lente kunnen we genieten van zongedroogde tomaten en van tomatenpuree door stoofschotels. Door warmte toevoeging verliest de tomaat zijn verkoelende werking, maar niet de werking van het antioxidant lycopene. Integendeel door verwarming wordt lycopene beter opgenomen in ons lichaam. Aardappels zijn juist in de zomer een welkome afwisseling op ons bord omdat er minder knol- en wortelgewassen zijn dan in de andere jaargetijden. Bewaar aardappelen in het donker zodat ze niet groen worden en eet alleen goed rijpe tomaten en snijd de steelaanzet eruit.

Ontmoetingsdag op de Noorderhoeve gezellig en inspirerend

De kinderen oogstten zelf van het land de vruchten van het seizoen en kookten daarna in een tot een gezellige keuken omgebouwde koeienstal. Ondertussen vertelde Paul Bijl, boer van de Noorderhoeve, over de geschiedenis van de boerderij en de huidige situatie van het bedrijf. Paul vertelde dat hij pachtboer is zodat het zekerder is dat de grond ook in de toekomst biologisch-dynamisch bewerkt

Polenta met verse tomatensaus

Recept voor 6 personen

Voor de polenta

240 gram maïsgriesmeel
750 ml water
2 knollen venkel

240 gram boekweitmeel
75 gram zachte boter
2 eieren
300 gram pittig beleggen kaas
verse basilicum, oregano en tijm
2 goudsbloemen
zeezout naar smaak
vers gemalen peper
bakpapier

Het water aan de kook brengen. Maïsgries toevoegen en al roerende met een garde 2 minuten zachtjes koken. Minimaal 20 minuten laten nawellen. Daarna afkoelen. Oven voorverwarmen op 220°C. Kaas raspen. Knolvenkel zeer klein snijden. Kruiden fijn hakken. Bloemblaadjes plukken. Deze ingrediënten mengen met boekweitmeel, boter, eieren en eventueel zout. Griesmeelpap toevoegen en goed mengen. Ovenschaal met bakpapier bekleden en vullen met het mengsel. Ongeveer 40 minuten bakken.

Voor de tomatensaus

1500 gram rijpe tomaten
2 laurierbladen
3 eetlepels honing
peper naar smaak
zeezout naar smaak

Tomaten klein snijden. Harde steelaanzet wegsnijden. Tomaten met laurierbladen op een laag vuur, in eigen sap, 5 minuten zachtjes koken. Laurierbladen verwijderen. Tomaten door een zeef wrijven. Op smaak brengen met honing, zout en peper.

Polenta uit de ovenschaal tillen, op een snijplank leggen en even laten afkoelen, daarna in zes stukken snijden. Tomatensaus over zes diepe borden verdelen. Per bord één stuk polenta in de saus leggen. Lekker met een mix van groene salade en graspte worteltjes.

blijft worden. Hij liet ons zijn akkers, landerijen en vele stukjes goed onderhouden natuur zien. Paul raakte op dreef en haast niet uitgepraat vanwege de vele betrokken vragen uit het publiek. Hij vertelde over de band tussen de zorgdeelnemers en zijn vee, over zijn ervaringen met kalfjes bij de

koe en over zijn toekomstplannen met nog meer natuurlijk beheerd land. Na een korte pauze in wind en zon hield Ilse van den Bosch een lezing over de werking van onze spijsvertering en hoe levenskrachten en de vier wezensdelen daar bij betrokken zijn. Er kwam een discussie op gang waar de mensen hun ervaringen met elkaar deelden. En toen was het eten klaar! Blij en trotse kinderen kwamen ons omstebeurt een prachtig opgemaakt bord met lekkere hapjes brengen. Vooral die zelfgemaakte mayonaise was erg bijzonder. Mmm, dat smaakte naar meer...

De structuur en de diepgang van deze ontmoetingsdag is zowel de Noorderhoeve, De Smaak te Pakken als de BD-Vereniging goed bevallen. We gaan verder met deze samenwerking!

Vrijwilligers gevraagd tijdens De Week van de Smaak

De BD-Vereniging gaat meewerken aan gezellige en verdiepende bijeenkomsten waar John Peterson stukjes van zijn film laat zien en discussie zal aangaan met Nederlandse autoriteiten (zie elders in dit nummer). Het is de bedoeling dat het gesprek dat door het programma op gang zal komen, voort zal gaan tijdens het eten. Daar gaan wij als vereniging een rol in spelen. Wie heeft er zin om mee te tafelen? Voor meer informatie en opgave: e-mail: ilse@bdvereniging.nl of telefoon: 072 5712278.

Koken met kastanjes

Het lange licht glijdt in elegante bundels langs de bomen. Het bos lijkt betoverd door de oktoberzon. Langzaam wordt het tapijt van herfstkleuren steeds dikker. Boven op de berkenbladeren, eikels en lijsterbessen vallen nu ook de tamme kastanjes op het mos. Met de neuzen van mijn schoenen druk ik de gladde vruchten uit hun stekelige bolsters en verzamel ze in mijn rugzak. De tas is al behoorlijk zwaar, maar ik wil er nog meer. Overal waar ik kijk liggen dikke noten. Ik word er hebbertig van: een serieus gevoel van hamsteren komt over me. Een vrouwelijk oergevoel?

Kookworkshop

Op zaterdag 27 oktober geeft Ilse van den Bosch een kookworkshop in Heerhugowaard. We laten ons inspireren door de herfst. We gaan aan de slag met kastanjes, pompoen, aardperen, cranberry's en we gaan zelf graan malen en spaghetti maken. Daarna serveren we de maaltijd aan elkaar en aan een aantal gasten. 's Avonds is er gelegenheid tot gezellig natafelen. De workshop begint om 13.30 uur en kost 40 euro. Je kunt ook komen eten zonder aan de workshop deel te nemen. Dat kost 15 euro. Voor meer informatie en opgave t/m 24 oktober: www.meemakerij.nl, telefoon 072 5712278. ■

Voordracht Ibrahim Abouleish en een nieuwe reis naar Sekem

Dick Blokker

Op maandagavond 29 oktober 2007 zal de heer Dr. Ibrahim Abouleish een voordracht houden in het Ionagebouw op de Reehorst in Driebergen. De titel zal zijn "De Inspiratiebron van Sekem". De heer Abouleish is de pionier van het Sekeminitiatief in Egypte. De voordracht zal in het Duits worden gehouden. Aanvang: 20.00 uur. Meer informatie: Dick Blokker, tel. 026 4431544. Adres: Postbus 773, 6800 AT te Arnhem

Door de Stichting Brandaan Reizen zal in 2008 weer een achtdaagse reis naar Sekem worden georganiseerd. Deze

reis heeft eenzelfde opzet als in november 2006.

We komen aan op zondag 2 maart en vertrekken weer op zondag 9 maart 2008. Er zijn weer drie excursies (naar de Fayoeim, de oude stad van Cairo en de pyramiden) en op de overige dagen zijn er rondleidingen op Sekem en er zijn hopenlijk weer voordrachten van dr. Ibrahim Abouleish. We overnachten in gasthuizen op Sekem. De kosten zijn ongeveer € 950,- p.p. (de vliegreis v.v. het vervoer, de entree's en overnachtingen op basis van half pension).

*Voor meer informatie en om zich op te geven: Stichting Brandaan Reizen, Postbus 773, 6800 AT te Arnhem.
E-mail: info@brandaanreizen.nl
Telefoon: 026 4426619*

Deelnemersaantal: 15 à 20.

Filmvertoning The real Dirt + biologisch buffet

In de Week van de Smaak komt John Peterson naar Nederland om op verschillende locaties zijn film "The Real Dirt on Farmer John" te promoten (Publieksprijs docu-festival Amsterdam 2005).

Data: 28, 29 september en 1 oktober vanaf 16 uur.

Plaats: resp. Tiel (Thedingsweert), Amsterdam (Wester-gasfabriek), Leeuwarden (de Triangel).

Tevens wordt door bekende koks (Olivier van der Staal, Jort de Snoo en Marianne Huisman) een biologisch buffet met drie gangen voor omstreeks 120 betalende gasten verzorgd. Slow Food (streek en seizoen) en Demeter (biologisch-dynamisch) zijn daarbij key-issues naast EKO, Natuur en Milieu, Diervriendelijkheid en Leefbaar Landschap.

Tussen de gangen door presenteert John Peterson enkele fragmenten uit zijn film en reageren specialisten kort en bondig op het onderwerp. Thema's zijn:

1. Boer je voor de bank of voor je beleving?
2. Vernieuwen zonder te vernieuwen.

3. De verantwoordelijkheid van de consument.

Aanvang 16.00 uur tot 21.00 uur. Tussen de bedrijven door zingt 'boerin' Lesley Freeman enkele van haar liedjes. Zie: www.Echteten.nu ook voor plaatsbespreking. Óf bel de BD-Vereniging, tel. 0343 531740.

Er is een heus comité van aanbeveling met tal van kopstukken uit de biologisch(-dynamische) wereld, zoals onder andere (alfabetisch): Koos Bakker (Odin), Arie van den Brand (Biologica), Bob Cramwinckel (Centrum voor Smaak Onderzoek), Max van Huut (Albers en van Huut), Petra Ket (Vereniging Natuurmonumenten), Jan Douwe van der Ploeg (Hoogleraar Rurale Sociologie, WAU) en Sandor Schiferli (Slow Food).

Web-log voor Warmonderhoffers

Warmonderhoffers is het (nieuwe) blogazine met achtergronden over het leven van warmonderhoffers, hoe het gaat op de opleiding, waar ze terecht komen en wat ze nu aan het doen zijn. Zie www.warmonderhoffers.web-log.nl.

Persoonlijke verhoudingen tot de landbouw (deel 3)

Jean-Paul Courtens

Jean-Paul Courtens volgde begin jaren tachtig de opleiding aan de Warmonderhof. Enkele jaren later emigreerde hij naar de Verenigde Staten. Hij werkte daar op bd-bedrijven en kon uiteindelijk zelf een groot bd-landbouwbedrijf oprichten, dat op basis van Community Supported Agriculture (het zogenoemde percolabedrijf) werkt.

Onlangs hield hij voor de landelijke vergadering van de BD-Vereniging in de VS een lezing over zijn ontwikkeling als bd-boer. Voor Dynamisch Perspectief vertaalde hij deze lezing.

Dit is het derde en één na laatste deel van die lezing, die wij opnemen in de rubriek "Met BD de wereld rond".

Wij verhuisden naar het nieuwe bedrijf in 2000. Het land was bewerkt door drie verschillende gangbare boeren en was hierdoor verdeeld in drie verschillende stukken met ieder hun eigen karakteristieken. Het gehele boerenbedrijf is ongeveer 100 hectare groot waarvan ongeveer 40 hectare geschikt is voor tuinbouw. Het overige land bestaat uit hooiland, weiden, bossen, beemden, vijvers en een kreek die aan de westkant van het bedrijf stroomt. Op het eerste stuk had meer dan twintig jaar snijmaïs gestaan. Snijmaïs is een roofgewas dat veel bemesting nodig heeft. De enige grondwerkzaamheden waren uitgevoerd met een schijveneg, wat als gevolg had dat de grond op 15 cm diepte verdicht was. Het organische stofgehalte, de voedingsstoffen en de pH van het land waren te laag om het volgende jaar groente te verbouwen. De herbiciden die de voorgaande jaren waren gebruikt, hadden een eenzijdig

onkruidbestand veroorzaakt. Vossenstaart, vingergras, kweek en akkerwinde hadden zich stevig gevestigd. Het tweede stuk ligt vlak naast het eerste en bestaat uit dezelfde grond, maar hier was het land beter verzorgd. De vruchtwisseling bestond uit vier jaar korrelmaïs gevolgd door vier jaar luzerne. Hier had de grond een veel betere structuur en een hoger organisch stofgehalte, een neutrale pH en voldoende voedingsstoffen om de grond binnen een jaar om te zetten naar groenteteelt. Het onkruidbestand was typisch voor akkerbouwgrond en in het eerste jaar ontkiemde er veel ganzenvoet en papegaaiekruid. Het derde stuk is een uitstekende zavelgrond maar was het slechtst behandeld. Er was meer dan 50 jaar alleen aardappelen en korrelmaïs op verbouwd. Hier had de boer de instelling dat een beetje extra kunstmest nooit slecht kan zijn. Zijn favoriete grondwerktuig was een frees. Zijn

instelling en uitvoering was typerend voor groentetelers. De gewassen werden elk jaar voorzien van een overvloed aan voedingsstoffen en water om de opbrengst te verhogen. Grondanalyse toonde overmatige hoeveelheden kali en fosfor aan. De pH en het calciumgehalte waren laag. De vitaliteit van de grond was verbruikt en de grond maakte een uitgeputte indruk. Het organische stofgehalte was erg laag (1,5%) en de uitspoeling van voedingsstoffen had een dikke laag algen op de oppervlakte van de vijvers gecreëerd. Het eerste jaar was het niet eens mogelijk om op dit derde stuk Sorghum Sudan Grass als groenbemester te verbouwen. Sorghum (wat op gierst lijkt) kan hier makkelijk drie meter hoog worden. Ondanks de enorme hoeveelheden stikstof die gedurende al die jaren gebruikt waren voor de aardappelen, groeide het tot ongeveer één meter hoogte voordat het verdroogde in de zomerhitte (en 2000 was een nat jaar). De grond had de mogelijkheid verloren om stikstof op te slaan. De onkruiden waren hier ook veelvuldig en typisch voor groenteteelt. De overmaat aan kali veroorzaakte een hoge onkruiddruk van vogelmuur en postelein. Toen wij in de herfst van 1999 het bedrijf bezochten vonden wij de aardappelruggen bedekt met een dikke laag postelein.

Eigen aanpak

Elk deel van het land moest op een individuele manier behandeld worden. Het land schreeuwde om verzorgd te worden en het was onze taak om te luisteren en te kijken wat haar mogelijkheden waren. Ik besloot

om een helling waar maïs was verbouwd over te laten aan het (on)kruid. Als boer ben ik trots op onze schone en rechte rijen, daarom was het best moeilijk om een oerwoud van onkruid toe te laten. Van de weg af gezien was het duidelijk dat mensen dachten dat wij er een rotzooitje van maakten (natuurlijk typisch voor een biologische boer). Niettemin was ik ervan overtuigd dat ik de juiste beslissing had genomen. De heuveltop was de afgelopen jaren al aardig weggespoeld en ik wilde daar niet nog meer in bijdragen. De grond was vastgereden door de combine wat de grond toch mooi op zijn plaats hield. De zorg voor deze helling zou door de natuur zelf moeten worden gedragen en ik was benieuwd welke soorten kruiden en grassen daar zouden komen. De enige culturele maatregel gedurende het eerste jaar was het gebruik van het hoornmestpreparaat. Gedurende een feest met onze leden stond iedereen ons bij met het verspreiden van dit preparaat. Wij maaiden het één keer per jaar

betering leek het erop dat alleen de paardebloemen, kweekgras en distels het goed konden vinden. Maar binnen vijf jaar zagen we het resultaat; naast distels en paardebloemen kwam er een enorme diversiteit aan andere plantensoorten die sterk genoeg waren om hun eigen plaats op te eisen. Er is een goed evenwicht tussen de grassoorten, klavers, wikken, en wilde bloemen waardoor het een veelkleurig veld werd. Rode, witte en basterd klaver, witte en gele honingklaver, zachte wikke, veldlathyrus en rolklaver voorzien dit veld van de benodigde stikstof. De grassoorten, variërend van beemd en raaigras tot timothee en windhalm, zijn diepgroen en soms twee meter hoog, een mooi rustplaatsje voor de vogels. Het veld wordt niet eerder dan eind juli of begin augustus gemaaid, en zodoende is het een goed broedgebied voor de vele vogels op ons bedrijf; nu trekken we niet alleen vogels maar ook vogelkijkers aan. Verschillende van die lui hebben een partje bobolinks

kunnen een groot probleem zijn voor de groenteteelt. De dag dat een nabij hooiveld gemaaid wordt, vliegen schadelijke insecten uit deze velden over naar de groentegewassen. Nu zien we dat de Potato Leaf Hoppers (*Empoasca fabae*) en Trips vanuit de luzerne vaak dit veld kiezen in plaats van de aardappelen of uien. Dit, gecombineerd met het selecteren van minder gevoelige rassen, houdt de schade van deze twee plagen beperkt.

Archetype

Na een hete zomerdag (tussen de 35° en 39° C.) gaf dit veld nog een nieuwe verrassing. Toen ik 's avonds terug liep van de beregeningspomp zag ik een enorme hoeveelheid lichtjes in het veld. Vuurvliegen hadden het daar zo prettig gevonden, zodat het veld op een heldere sterrennacht leek. Dit licht was minder in de velden eromheen die waar aardappelen en andere groenten verbouwd werden. Wij zien hier best veel vuurvliegen, maar dit was een ongelooflijk mooi specta-

om te voorkomen dat het niet naar de oorspronkelijke staat terugkeerde (de oostkust van de VS was rond 1600 overwegend loofbos en gekapt door de Europeanen). Met deze Spartaanse aanpak van grondver-

gespot. Deze vogel is bijna uitgestorven in de VS omdat het een milieu nodig heeft van hoge grassen. Het veld is ook het domicilie van veel schadelijke insecten en hun natuurlijke vijanden. Omringende hooilanden

kel dat ik nog nooit gezien had. Het was net alsof iemand zich had vergist en vergeten welke maand het was omdat het eruit zag alsof iemand een paar miljoen kerstlichtjes had opgestoken. Het gebeuren bracht ook

een verlichting in mij teweeg omdat ik mij realiseerde wat de archetype van een gezond landschap is. Dit veld had de herinnering behouden aan wat het kon worden. De vuurvliegjes, de vogels en de andere insecten die een nieuw thuis hadden gevonden toonden de legitimiteit van deze conclusie aan.

Biografie

Ik kan u vertellen over menige plek waar wij de juiste gebruikswaarde terugvonden door te luisteren naar wat de plek ons vertelde. Voor een Nederlander is het vreemd dat de grondsoort, de helling, de ontwatering, en ook de ligging van een veld radicaal kan veranderen binnen slechts 30 meter afstand van elkaar. Het landschap leent zich niet voor een industriële aanpak en de aspecten die wij nastreven binnen een bd-bedrijfsvoering zijn al vanzelfsprekend aanwezig. Na zeven jaar ervaring met het land hebben we voor bijna iedere plek de juiste gebruikswaarde gevonden. De varkens wonen in de bossen binnen een omheining. De schapen grazen op voormalig maïsland dat of te nat of niet vlak genoeg is voor groenteteelt. De bewaargroenten hebben hun eigen vruchtwisseling op de wat zwaardere grond terwijl de fijne groente op de lichtste grond wordt verbouwd. De velden zijn verdeeld in meerdere kleine percelen, zodat elk perceel zijn eigen biografie opbouwt. Ik heb hier niet de ruimte om in details te treden, maar het principe is om in elk perceel de bodem te beschermen en nieuwe kracht te geven, zoveel mogelijk met het eigen vermogen. Een bedrijf dat als doel heeft om zoveel mogelijk de kringloop van voedingsstoffen binnen het bedrijf in stand te houden, moet in eerste instantie de verliezen ervan onder controle

Schimmels zijn enorm belangrijk binnen een gesloten bedrijfsvoering

krijgen. Erosie als gevolg van water of wind is een serieus probleem in ons klimaat. Zelfs volkomen vlakke percelen worden elke 12½ meter onderbroken met een graslaan om erosie tegen te gaan. Langdurig braakleggen van land (en zeker gedurende de wintermaanden) is ondenkbaar. Ik ben langzaam tot het begrip gekomen dat gezonde grond een huid nodig heeft en dat veel problemen in de landbouw voortkomen uit het ontbreken ervan.

Schors en cambium

In de vierde en zevende lezing geeft Steiner een beeld van de boom als opgeworpen aarde. Hij vraagt ons om een beeld te scheppen van de stam als opgeworpen aarde, terwijl de takken en bladeren worden vergeleken met planten die hun wortelstructuur in de aarde hebben. Het cambium, het meest levende deel van de boom waar nieuwe cellen worden gevormd is te vergelijken met de bouwvoor en het milieu rond de wortelharen. Laten we dit beeld nu eens omdraaien en de aarde vergelijken met een boom. Wanneer wij een beter beeld van de boom kunnen krijgen door het als opgeworpen aarde te beschouwen dan kunnen wij ook een beter beeld van de aarde krijgen door het met een boom te vergelijken. Hoe zullen wij de aarde

behandelen wanneer wij het als een boom beschouwen? Om een antwoord te vinden moeten wij nog een belangrijk deel van de boom in ogenschouw nemen en dat is de schors. De schors fungeert als een huid rond de boom en beschermt het cambium. Een boom zonder schors heeft weinig kans van leven. Vanuit dit beeld, wat de schors is voor een boom is het dode overblijfsel van wortels en bladeren voor de bodem. Denk aan de zode op de weide, of de bladeren in een bos. En, jawel het is waar, wanneer wij ploegen is dit te vergelijken met het verwijderen van de schors van een boom. De indianen hadden dit inzicht toen de pioniers de aarde omploegden. Het voelde voor hun alsof de buik van moeder aarde werd opengerukt. De schok die zij voelden is te vergelijken met wat wij zouden voelen wanneer wij onze burenschors van hun bomen zouden zien schrapen. Natuurlijk gaat de vitaliteit van de boom bijna onmiddellijk verloren, maar toen de prairie voor het eerst werd geploegd was de bouwvoor vijf meter diep met een organisch stofgehalte rond de 15%. Vandaag de dag is dit hooguit een meter diep met een organisch stofgehalte van 5%. Daarom veroorzaken onze traditionele landbouwmethoden een uitputting van de grond. De boeren die Steiner advies vroegen waren zich daar al van bewust en Steiner realiseerde zich de vele gaten die gedicht moesten worden in de bedrijfssystemen van die tijd. Alhoewel zijn antwoorden juist zijn moeten wij die zien in de context van de kleine gemengde bedrijven met lage opbrengsten van die tijd. Gezien de modernisering van de land- en tuinbouw en de enorme druk die op opbrengst wordt gelegd, wordt het steeds moeilijker om een bedrijf gesloten te houden. Inten-

sieve mechanische grondbewerking (zelfs zonder het gebruik van kunstmest) kan in korte tijd schade doen aan het ecosysteem in de grond. De beschadiging van aanwezige schimmels heeft een enorme invloed op het vermogen van de bodem om grondstoffen vast te houden of vrij te maken van gewassen. De vraag is of het gebruik van preparaten voldoende is om de schade van bepaalde werkzaamheden te ontdoen, of dat wij ook onze methoden moeten herzien.

Bodemleven

In de zevende voordracht van de landbouwcursus geeft Steiner een ander inzicht in het effect dat het verbouwen van gewassen kan hebben op de bouwvoor. Steiner citeert Goethe: "Alles in de natuur leeft door geven en nemen". Goethe verwijst hier naar ons metabolisch systeem dat zich karakteriseert door het in- en uitademen van stoffen. Steiner herinnert ons eraan dat Goethe hiermee het plantenleven bedoelde dat het "geven" representeert terwijl de dieren "nemen". Planten ademen kooldioxide in en ademen zuurstof uit, terwijl dieren zuurstof inademen en kooldioxide uitademen. Wij gebruiken dit principe wanneer wij de bodem bewerken omdat dit de omzetting van organische stof verhoogt. Dit zogenaamde "verbranden" van organische stof maakt voedingsstoffen vrij voor de gewassen. Maar wanneer dat wat verbruikt wordt niet wordt aangevuld, raakt de grond op de lange duur "uitgeput". De vermindering van het organische stofgehalte zie je terug in onstabiele bodemstructuur, een verminderd bodemleven en het uitspoelen van grondstoffen. Vanuit het gezichtspunt van een bedrijf als een gesloten individualiteit, nemen de plan-

ten die grondbewerking vereisen en van het land worden afgehaald de functie in van de "nemers". In de landbouwcursus bevestigt Steiner dat planten parasieten van de bodem zijn. Maar zij kunnen weer teruggeven wanneer wij de plantengroei gebruiken om het bodemleven te verzorgen. Dit kan gebeuren door mest terug te brengen of door het onderploegen van groenbemesters.

Wanneer wij groenbemesters zoals granen, bonen, wikke, en klavers onderploegen dan brengen wij koolstof en stikstof in onze kringloop en voeden wij het dierlijk leven in de grond. Het doet mij plezier dat ik zorg draag voor mijn kudde regenwormen wanneer ik een volledig gewas van haver en erwten onderploeg. U moet begrijpen dat de vergelijking waarin de aarde als een boom wordt gezien op een bepaald punt ophoudt omdat de bodem ook verlevendigd kan worden met ploegen. Bepaalde grondwerkzaamheden kunnen de structuur verbeteren. Een aantal grondsoorten heeft van nature een dichte structuur en lucht moet worden geïntroduceerd zodat het dierlijk leven in de grond kan ademen en verteren om een goede omzetting te bevorderen van dode organische stof. Aan de andere kant heeft verstoring bijna nooit een gunstige invloed op het schimmelleven in de grond. Schim-

*Dit veld had
de herinnering
behouden aan wat
het kon worden*

mels hebben een slechte naam omdat wij ze associëren met bederf en met plantenziektes. Wanneer wij bedenken dat mycelia van bepaalde mycorrhizae letterlijk alle wortels van de individuele planten verbindt dan komt het beeld van schimmels als het zenuwstelsel van de bodem in mijn gedachten. Schimmels zijn enorm belangrijk binnen een gesloten bedrijfsvoering. 75% van alle zaadvormende planten hebben een symbiotische verhouding met bodemschimmels. Zij stimuleren de opname van voedingsstoffen, met name fosfor, en helpen met de opname van water door het vergroten van de oppervlakte van de wortelharen. De fijne draden van de mycelia beschermen de grond tegen uitspoeling van mineralen omdat het fungeert als een soort filter.

Levende aarde heeft voldoende aanwezigheid van dierlijke activiteit en omzetting van koolstof, anders verandert de aarde in een soort turfmoel. Overmatig bewerkte grond loopt het risico dat de balans tussen het onttrekken van koolstof en het verbruiken op een gevaarlijke wijze naar het laatste tipt, waarbij de grond elke keer een klein beetje wordt uitgeput. Omdat grondbewerking de omzetting van organische stof versnelt, is het de uitdaging om een balans te vinden tussen het verbruiken van bewaarde energie en het vernieuwen ervan. Ik leerde van de ervaringen met het onkruid op de helling, van Goethe's observatie van het in- en uitademen in de natuur, en van Steiners vergelijking van een boom als opgeworpen bodem, dat het eigenlijk gaat over een balans tussen het dierlijke leven in de bodem en het plantaardige leven dat er uit voortkomt. ■

Over de landbouwcursus

Het belang van kiezel en kalk

Jan J.C. Saal

In dit stukje geef ik een persoonlijke opvatting over gedeeltes van de tekst uit de landbouwcursus, in het vertrouwen dat de mensen die het verder willen onderzoeken hun eigen oordeel vormen aan de hand van de landbouwcursus zelf en eventuele andere bronnen. Het is niet mijn bedoeling om de enige waarheid hieromtrent te formuleren, maar wel om mensen tot hernieuwd zoeken en studeren te stimuleren.

Oorsprong van kiezel en kalk

In de eerste voordracht gaat Rudolf Steiner al snel over op het belang van kiezel en kalk en op de werking ervan op plantengroei. Beide zijn materialen die in geweldig grote hoeveelheden op aarde voorkomen. Kiezel vormt zo'n 27% van de aardse substantie en ook van kalk is erg veel aanwezig.

Nu is het interessant dat Rudolf Steiner in zijn lezingen over de geschiedenis van de aarde (Uit de Akasha Kroniek) heeft aangegeven dat in wezen alle mineralen op aarde eigenlijk een plantaardige of dierlijke oorsprong hebben. In voor-menselijke tijden vervulde de kiezel een functie binnen het geheel, die nu door koolstof wordt ingenomen. Dat wil zeggen, dat het leven werd vormgegeven op een zodanige manier, dat kiezel de verbindende stof was in het leven, zoals nu koolstof dat is. Met behulp van plantachtige organismen werd de kiezel

toen uit de luchtachtige omgeving omgezet in het vaste-kristallijne. Kalk daarentegen kan worden gezien als een afscheidingsproduct van dierlijk leven. Alle kalkrotsformaties blijken oorspronkelijk gevormd te zijn op de bodem van de oceaan. Hier verzamelen zich allerlei kalkdeeltjes, die afkomstig zijn van dierlijk leven. Eigenlijk sneeuwt het constant kalkdeeltjes op de bodem van de diepe oceaan. Alle dieren zetten vanuit zichzelf op een of andere wijze kalk af. Of als beenderen (skelet) of als omhulling (schaal).

Je zou dus kunnen zeggen dat kiezel meer een afscheiding is van het etherische en dat kalk meer aan afscheiding is van het astrale. Daarmee kunnen we ook wat meer toegang krijgen tot hun werking. Kiezel heeft namelijk de eigenschap om stralingen door te geven (zeer zichtbaar in het kwarts). Terwijl kalk meer de neiging heeft om stralingen naar zich toe te trekken, aan zich te binden. Kiezel is een hard mineraal, terwijl kalk juist zacht is (naar verhouding).

Wanneer Rudolf Steiner spreekt over de natuur, heeft hij het ook over geven en nemen, waarbij de plantenwereld meer de wereld van het geven belichaamt, terwijl de dierenwereld meer de wereld van het nemen belichaamt. Planten bestonden al voordat de dieren op aarde zijn ontstaan. Dieren eten dan ook planten op om te kunnen leven op aarde. Ook hierin kunnen we verwantschappen herkennen met kiezel en kalk. Kiezel

geeft de krachten door, zoals planten levenskrachten doorgeven aan de dieren, terwijl de kalk krachten opneemt, zoals het dier de levenskrachten van de planten opneemt.

Polaire krachten

Vanuit de verschillen tussen deze twee mineralen ontwikkelt Rudolf Steiner het denken in polaire krachten bij het kijken naar planten en dieren. Deze *polariteit* komt in allerlei fenomenen tevoorschijn, zoals:

1. Voortplanting en voedingskwaliteit voor mens en dier
2. Binnenplaneten (Aarde, Maan, Venus en Mercurius) en buitenplaneten (Zon, Mars, Jupiter en Saturnus)
3. Water en warmte
4. Volumegroei en vormgroei
5. Atmosferische, aardse krachten en kosmische krachten.
6. Duwkrachten en trekkrachten *bij het gebruik van het koemestpreparaat en het kiezelpreparaat*
7. Achterkant en voorkant van dieren
8. Maan-water-aardegebied en zon-licht-lucht-warmtegebied

Met name deze laatste *polariteit* wordt ook beschreven in het boek "Uit de Akasha kroniek", wanneer de ontstaansgeschiedenis van de aarde wordt beschreven. Dan wordt aangegeven dat in de ontwikkeling van onze aarde een herhaling terug te vinden is van de eerdere zonnestelselontwikkelingen. Eerst gaat de aarde door een soort warmteperiode en dan door een soort licht-luchtperiode. Gedurende deze twee periodes bestaat er nog geen afscheiding met de zon en de verschillende buitenplaneten. Dan splitst de zon zich af en komt de aarde in een vloei-

bare periode. Tenslotte scheidt de aarde de maan af en wordt vast. Je zou natuurlijk ook kunnen zeggen dat de aarde steeds verder afkoelt vanuit een toestand van pure warmte, waarna licht-lucht ontstaat, vloeibaarheid en uiteindelijk vaste stof. Steeds blijven daarbij resten van de voorgaande toestand bestaan, zodat we uiteindelijk vier aggregatietoestanden kennen: warmte, licht-lucht, water en aarde. Al deze ontwikkelingen worden door geestelijke wezens voltrokken. De kiezel is al ontstaan vanuit de situatie dat de zon nog niet was afgescheiden, vandaar zijn verbinding met warmte, licht en lucht. De kalk is pas ontstaan vanuit het dierlijke, nadat de maan is uitgetreden, vandaar de verbinding met aarde, maan en water.

De verbinding buitenplaneten, zon, warmte en kiezel laat dan natuurlijk de kosmische krachten door, die van ver komen. Ik kan me goed voorstellen dat juist deze verre krachten de mens tot voeding kunnen dienen in een situatie dat hij op aarde ver van deze krachten verwijderd is. Voortplanting en groei zijn daarentegen tamelijk aards van karakter, waardoor ik me een verbinding met aarde, water, atmosfeer, maan en binnenplaneten wel kan voorstellen.

Klei tenslotte plakt overal aan vast. Het is voorstelbaar dat ook krachten zich er aan vastplakken, waardoor klei meer de transporteur van krachten kan zijn, van kalk en kiezel, naar de planten.

Praktische toepassingen

Op deze manier beginnen de kalk en de kiezel voor mij te leven en kan ik de aanwijzingen van Rudolf Steiner beter plaatsen. Concreet

Uit de Akasha Kroniek (blz. 187):

Men kan namelijk de waarheden die op de hogere werelden betrekking hebben nooit te vaak van de meest verschillende kanten beschouwen. Men zou moeten inzien dat men van iedere kant apart toch niet meer dan een heel povere beschrijving kan geven. En pas langzamerhand, naarmate men dezelfde zaak van de meest verschil-

lende kanten bekijkt, beginnen de indrukken die men op deze manier verkrijgt, elkaar aan te vullen tot een steeds levendiger beeld. Alleen zulke beelden helpen de mensen die in de hogere werelden willen doordringen, geen droge, schematische begrippen.

Uit de landbouwcursus (blz. 23)

Stel, dat wij maar de helft van de aanwezige kiezel in onze aardse omgeving zouden hebben, dan zouden we planten hebben die allemaal min of meer piramidale vormen hadden. De bloemen zouden zwak ontwikkeld zijn, en we zouden bij bijna alle planten zulke vormen vinden als bij cactussen. De graangewassen zouden er heel eigenaardig uitzien: met naar onderen dik toelopende, zelfs vlezige halmen, en met schamele aren.

Aan de andere kant zien we dat er overal kalksubstantie en wat daarmee verwant is in de aarde aanwezig is, kalk, kali, na-

triumsubstantie. Zou daarvan nu minder aanwezig zijn dan er is, dan zouden wij uitsluitend planten krijgen met dunne stengels, planten die voor het merendeel windende stengels zouden hebben, we zouden louter slingerplanten krijgen. De bloemen zouden weliswaar opengaan, maar ze zouden onvruchtbaar zijn, ze zouden ook geen bijzondere voedingsstoffen opleveren.

Alleen in het evenwicht, in het samenwerken van deze beide krachten, in het samenwerken van kalkachtige en kiezelachtige substanties floreert het plantenleven in de vorm waarin we het kennen.

kan dat tot maatregelen leiden. Bijvoorbeeld: wanneer mest te veel ammoniak loslaat, kan gebruik van kalk tussen de mest die situatie verbeteren. Bij kalkarme gronden zal ik geneigd zijn om meer kalk aan het composteringsproces toe te voegen en het koemestpreparaat in te zetten. Bij kiezelarme gronden zal het vaker gebruiken van het kiezelpreparaat aan de orde zijn. De

eigenschappen van kalk en kiezel kunnen ook worden waargenomen in de groei van planten. Bij sprieterige groei zou ik meer neigen naar kalkgebruik en naar mestgebruik. Bij een te vegetatieve groei zal kiezelpreparaat aan de orde zijn, vooral bij zaadteelt. In het algemeen kan toevoeging van klei aan de grond of aan de compost nuttig zijn, daar waar de gronden te zanderig zijn.

Tenslotte zal de samenstelling van de grond in veel gevallen doorwerken op de gewaskeuzes. Daar waar hoeveelheid belangrijk is, teel je meer op kalkhoudende kleigronden en daar waar smaak en geur belangrijk zijn komen meer zanderige gronden in aanmerking.

Rudolf Steiner heeft het al gehad over zaaien rond volle maan, vlak voor of na een regenbui. Zo'n moment geeft ruimte voor de krachten die met kalk en water samenhangen, dus voortplantingskrachten. Droogte en warmte geeft aanleiding tot doorschieten van de planten. In het eerste geval overheerst de kalkwerking en in het tweede geval overheerst de kiezelwerking.

Groei en bloei worden bevorderd door de combinatie van vocht en warmte, waarbij zowel kalk als kiezelwerkingen worden gestimuleerd.

Later in de landbouw cursus komen de verschillen ook nog terug bij het dier. De voorkant van het dier is meer verbonden met zon, licht-lucht, warmte en voeding, waarbij kiezel belangrijk is in zenuwen en zintuigen. De achterkant van het dier is verbonden met aarde, maan en stofwisseling, met als gevolg uitscheiding van water en vaste stof. Daar zien we dan ook dat de voortplanting juist met de maankant verbonden is.

Op deze wijze kunnen we de planten en dieren in hun verschijningsvorm steeds beter leren lezen, waardoor ook beter passende maatregelen genomen kunnen worden bij de teelt en verzorging, wanneer dat nodig is. ■

Koningin volgt zwerm

Jan J.C. Saal

Ik heb dit jaar al vier zwermen geslagen. Zo heet dat bij de imkers, wanneer een bijenzwerm in een kieps (=korf) of in een bijenkast wordt gemanipuleerd. Dat gaat werkelijk met een slag gepaard.

Wanneer een bijenzwerm is gaan vliegen, gaat hij altijd binnen vrij korte tijd samen trekken tot een bal bijen. De gebruikelijke theorie daarbij is, dat de koningin op een tak gaat zitten of op een andere plek, en dat de andere bijen zich daar dan ook naartoe begeven, geleid door de geur van de koningin. Ze gaan dan aan elkaar hangen, zodat er een bal van 10.000 tot 20.000 bijen ontstaat die bij voorkeur aan een tak hangt. De imker is dan altijd blij, wanneer die tak niet hoog aan een boom blijkt te zitten, zodat hij zonder gevaar voor eigen leven bij de zwerm kan komen. Hij houdt de kieps of het vangkastje onder de zwerm en geeft een klap op de tak. De hele bal bijen valt dan in de kieps. Deze wordt dan voorzichtig omgekeerd en met een steen onder de rand weggezet.

Ik heb zelf al vaak aan mensen verteld, dat wanneer de koningin in de kieps zit, de andere bijen haar opzoeken, zodat de hele zwerm uiteindelijk in de kieps komt te hangen. Vervolgens kan deze worden afgesloten met een doek en getransporteerd worden naar een nieuwe plek voor dit nieuwe bijenvolk.

Door mijn ervaringen dit jaar moet ik in het vervolg mijn uitleg een beetje aanpassen. Bij twee zwermen heb ik namelijk duidelijk gezien, dat de koningin niet bij de bijen zat die in de kieps geslagen waren. Zij was nog zichtbaar op de plek waar de zwerm had gehangen. Toch trokken alle bijen keurig de kieps in. Bij mijn laatste zwerm maakte de koningin het nog bonter. Eerst liep ze naar binnen, vloog vervolgens weer weg en was tenslotte een van de laatste bijen die kwam aanvliegen en liep toen alsnog de kieps binnen.

Niet alleen de koningin, maar het volk als geheel blijkt dus te bepalen of het al dan niet van de nieuwe behuizing gebruik wenst te maken. Zo ja, dan hoeft de koningin niet persé gevangen te zijn, wil het volk toch naar binnen vliegen. Zo nee, dan kan het gebeuren, en dat is me ook wel gebeurd, dat het volk alsnog wegvliegt uit de kieps en zelf een holte betreft waar het al een soort optie op had. De koningin voegt zich gewoon naar de wil van het volk, net als alle andere bijen.

Weer een goed bewijs voor het feit dan een bijenvolk als geheel één wezen is, dat uit duizenden wezentjes bestaat. Zo'n volk hangt op een geestelijke wijze samen. Geurstoffen die door de koningin worden afgegeven spelen daarbij wel een rol, maar zijn niet bepalend. ■

Zelfkennis, voedselkeuze en eetgedrag

Lize Baarspul

Onlangs werd ik gebeld door een cliënt die een tijdje niets meer van zich had laten horen. Ik herinnerde me dat ze vrij onrustig was en het gevoel had dat ze haar leven onvoldoende vorm en inhoud kon geven. Door de onvrede met zichzelf en haar leven greep ze voortdurend naar voedsel in een poging haar onlustgevoelens weg te drukken. Met als gevolg dat ze steeds zwaarder werd. Dit versterkte haar ergernis.

Een herkenbaar verhaal voor veel mensen. En daar komt nog iets bij. De reclame en diverse bladen willen ons doen geloven dat we aan bepaalde voorwaarden dienen te voldoen, vooral wat betreft ons uiterlijk. Maar natuurlijk beantwoorden maar heel weinig mensen aan die bedachte 'schoonheidsidealen'. Wie echter weinig zelfvertrouwen heeft en onzeker is kan dit lelijk opbreken. Je vindt jezelf niet goed genoeg en gaat steeds meer aangepast gedrag vertonen. Met als gevolg dat je van jezelf vervreemdt en je eigen gevoelens en behoeften steeds meer buiten beeld ra-

ken. Voeding kan een grote rol spelen bij het herstellen van de communicatie met zowel jezelf als de omgeving.

Eten en drinken doen we allemaal, meerdere keren per dag. We zien, ruiken en proeven ons voedsel en doen zo allerlei indrukken op. Ons lichaam reageert dan, afhankelijk van onze ervaringen en de verwachtingen die wij hebben, meer of minder positief, bijvoorbeeld met de speekselproductie en afscheiding van maagsap. Wie een voorkeur heeft voor zoet zal meer plezier beleven aan het eten van een zoete vrucht dan iemand die graag zure of juist zoute producten eet. Nu gaat het er wat mij betreft niet om of bananen en druiven meer koolhydraten bevatten dan aardbeien. Of dat (gezouten) noten relatief veel vet bevatten. Of het dus 'beter' of 'slechter' zou zijn om het ene of andere product te eten. Het is in dit kader veel interessanter te weten waarom je een banaan kiest of juist een zure appel of gezouten noten. En of je gulzig of bedachtzaam eet. Dit zegt namelijk iets over jezelf. Door nu jezelf beter te leren kennen kun

je jouw voedselkeuze en eetgedrag bewust(er) gaan aansturen. En zonodig accenten gaan verleggen zonder jezelf 'geweld' aan te doen. Zo kun je spelen-derwijs zowel je voedselkeuze als eetgedrag veranderen en ook afvallen als dat je wens is. Dit is natuurlijk maar een manier om het contact met jezelf te herstellen of versterken. Als je jezelf steeds beter leert kennen groeit je zelfvertrouwen. Langzaamaan merk je dat je gaat veranderen. Deze innerlijke veranderingsprocessen vinden vanzelfsprekend niet van de ene op de andere dag plaats. Daar is veel tijd voor nodig. Mijn cliënt heeft het de afgelopen maanden met vallen en opstaan volgehouden om mijn tips in praktijk te brengen. Ze merkt dat ze veranderd is, zelfverzekerder is geworden. Ze gaat bewuster met voeding om, geniet meer van het eten en eet minder dan voorheen. Nu wilde ze nieuwe aanknopingspunten krijgen om verder met zichzelf aan de slag te gaan. Vanuit de ervaring dat zelfkennis een belangrijke rol speelt bij onze voedselkeuze en ons eetgedrag.

Naschrift redactie:

De tips waarover in de column wordt gesproken, worden in de tweede brochure van Lize Baarspul beschreven. Zij schrijft in totaal drie brochures. De brochures hebben tot doel aan de hand van actuele thema's binnen een gezonde leefstijl, zoals kanker en een gezond gewicht, de visie vanuit de bd-landbouw en voeding meer bekendheid te geven bij een breder publiek. In de opeenvolgende brochures zullen zaken steeds verder worden uitgediept. ■

In Memoriam Matthias Guépin

(29-02-1932 tot 12-5-2007)

Michiel Rietveld

Een biologisch-dynamische kanjer ging heen op 12 mei jl. Een tweede hersenbloeding blies het aardse vlammetje uit. Matthias Guépins leven stond geheel in dienst van de Aarde en haar duurzame vruchtbaarheid.

Matthias behoorde tot een van de eerste groepen jongelui die na de tweede wereldoorlog op de in 1947 geopende Warmonderhof in Warmond hun scholing kregen in biologisch-dynamische landbouw. Die vorming heeft zijn verdere leven bepaald en richting gegeven. Daar ook ontmoette hij zijn latere vrouw Wilfriede.

Na de Warmonderhof afgesloten te hebben duurde het niet lang of ze waren samen in Canada om een droogmakerij te ontginnen. Een geweldige maar keiharde leerschool in wat hard werken is en wat het betekend om samen met je partner ergens helemaal voor te gaan. Na enkele jaren blijkt de polder reddeloos lek en dat avontuur eindigt in een aftocht naar Nederland. Daar worden Matthias

en Wilfriede al snel gevraagd om de directie over te nemen van de cultuurmaatschappij Loverendale op Walcheren. Het eerste grote bd-bedrijf van Nederland.

Karakteristiek voor Matthias was dat hij goed kon luisteren, vooral achter de woorden. Hij reageerde eigenlijk altijd enthousiast op wat hij hoorde. Doorgaans zag hij de kans-kant van de dingen en pakte dat dan

ook in een geweldig optimisme op. En stootte daarbij ook wel eens zijn neus. Dat kansen zien gold ook voor de mensen waarmee hij samen werkte. Eigenlijk zag hij altijd wel iets geweldigs in die ander. Helder staat mij nog voor ogen, hoe hij bijna aandoenlijk teder en enthousiast over de Walcherense klei vertelde, en over de geur van de kippenmest toen ik hem voor het eerst ontmoette ergens in 1972.

Loverendale als cultuurmaatschappij en zeker het onderdeel Ter Linde krijgen een enorme vaart in hun ontwikkeling. Zo-

wel economisch als ook maatschappelijk. Het stimulerend enthousiasme van Matthias en Wilfriede verheft het begrip Cultuurmaatschappij tot Cultuurimpuls in Zeeland. De Vrije School en de Christengemeenschap in Middelburg ontstaan als een Spin-Off van het boerderij-werk.

Als Warmonderhof van Warmond naar Kerk Avezaath verhuisd, wordt Matthias gevraagd om daar boer-praktijkleraar te worden. Het was een gouden greep om deze bevlogen man te vragen daar een begin te maken.

Zo ontstond al gauw een gezonde basis onder de verhuizing en de daaropvolgende bloeiperiode van de school. Matthias groeide uit tot een centrale figuur in de bd-landbouw in de tachtiger jaren. Hij had een goede, authentieke 'babbel' en gezag als ervaringsdeskundige met grote bedrijven. Juist in de tijd dat voor het eerst professionele grote bedrijven wilden gaan omschakelen naar biologisch en biologisch-dynamisch. Hij werd zelfs gevraagd om voorzitter van de BD-

Vereniging te worden. Trouw als hij was, zei hij ja. Hij zag de noodzaak in om de groeiende stroom boeren het gevoel te geven dat zij thuis waren in de BD-Vereniging, door voorzitter te worden. Maar daar lag niet zijn hart. Agenda's aflopen, procedureel alles netjes op een rijtje doen en praten over abstracte bestuurlijke aangelegenheden dat was niet zijn ding.

Doorgaans was ik bij die vergaderingen aanwezig en ik zag Matthias lijden. Hij kon tijdens bestuursvergaderingen, als het agendapunt niet zo spannend

was, wegdommelen. Tja,... hij was die ochtend immers om half zes opgestaan om het melken te begeleiden. Ook typisch Matthias was het om geheel sovereign om tien uur op zijn horloge te kijken en soms midden in een agendapunt de vergadering te sluiten. Soms droeg hij het over aan een ander bestuurslid en vertrok naar huis. Want morgenochtend valt aan Bella III niet uit te leggen dat de vergadering uitgelopen is. Na enkele jaren op Warmonderhof werd hij gevraagd door Marc Feedman om hem te helpen het Rural Development Program van Emmerson College in Forest Row in Engeland mee op te zetten. Het gezin blijft in Nederland. Jarenlang zijn mensen van over de hele wereld naar Emmerson gekomen om een training in biologische en eigenlijk biologisch-dynamische landbouw te krijgen. Zo kon Marc Feedman een project opzetten in de Dominicaanse Republiek. Matthias heeft daar ook vanuit het RDP zijn bijdrage aan geleverd. Hij wordt al gauw ook praktijkleraar van Emmerson. In het werken daar ontmoet hij een nieuwe levensgezel, Joan Brinch, waarmee hij tot zijn laatste vertrek naar Nederland samenwoont en werkt. Hun beider liefde voor de Aarde en de ontwikkeling van

de mens doet hun samen naar Kenia trekken. Vele streken van Kenia waar zij gewerkt hebben zijn economisch op een hoger plan gekomen door hun compostcursussen die zij buiten in het open veld gaven, of demonstraties over zelf te maken oventjes waardoor er maar minimaal hout gekapt hoefde te worden. Trots kon hij vertellen hoe in de dorpen waar ze werkten de mensen eerst naar de markt gingen om levensmiddelen te kopen, en dat door hun werk binnen enkele jaren de mensen naar die markten toe gingen om producten te verkopen. Hoe door de aangezwen- gelde economie er ook weer scholen ontstonden. Met Matthias ben ik in het begin van de negentiger jaren naar Suriname geweest. We hebben daar toen lezingen en cursussen gegeven aan de Universiteit van Paramaribo, voor ministers, boeren en landwerkers aan toe. Roerend was het vaak om te zien hoe liefdevol, open, meebewegend, maar vooral ook vaktechnisch 'kei-goed' hij ook met de meest ongeletterde boer een direct, broederlijk contact had. Het liefst was hij op zo een boerderij gebleven. Eigenlijk vond hij het vreselijk, in dat luxe hotel waarin we on- dergebracht waren. Met Joan is

hij dan nog jaren actief in de Engelse bd-beweging. Ze geven cursussen, begeleiden bedrijven, helpen omschakelen, et cetera. Maar geleidelijk aan, hij loopt dan al tegen de zeventig, wordt het stiller. Steeds sterker wordt zijn relatie met de natuurwezens. Gedragen vooral door het inzicht dat ze er zijn en dat ze ons innerlijk en uiterlijk liefdevol werken nodig hebben om verder te kunnen Zijn. Hierin culmineert ook eigenlijk de fijngevoeligheid van Matthias, die soms een sentimentele ondertoon kon hebben. Hij was een man met een groot hart en hij was een enorme doener. Het doordenken en helder voor de geest krijgen was niet zo zijn weg. Geleidelijk voelt hij zich niet meer zo aangesproken in Engeland, begint zich overbodig te voelen. Het maakt hem ook verdrietig. Dan maakt hij in 2005 de stap om weer naar Nederland te gaan, zoekt ook weer het nauwere contact met zijn gezin. Hij gaat in een stacaravan wonen op Ter Linde, weer terug dus naar Walcheren, waar inmiddels zijn zoon Maarten één van de scepters zwaait. Nauwelijks aangekomen in Nederland treft hem een hersenbloeding. Die bleek uiteindelijk harder aangekomen te zijn dan aanvankelijk gedacht. Toen ik in het najaar van 2006 op Ter Lin-

de een interne cursus over bd-landbouw en voeding gaf was hij daarbij. Hoewel het formuleren niet goed meer ging was merkbaar dat hij de inhoud en de sfeer opzoog en dan begon te stralen. Biologisch-dynamische landbouw, dat was waarvoor hij op aarde was.

Bij onze laatste ontmoeting in het Academisch Ziekenhuis in Utrecht, dat hij niet meer levend zou verlaten, hebben we op zijn verzoek herinneringen opgehaald. Hij had een grote behoefte aan een bevestiging dat het goed was wat hij gedaan had en hoe hij het deed. Daarin werd ook de onzekere Matthias zichtbaar.

Met Wilfriede aan zijn zijde is hij in de ochtend van 12 mei door de poort van de dood gegaan.

Mochten degenen die zich inzetten voor de BD in deze tijd merken dat er enige wind in de rug is, dan is het wel zeker dat Matthias van de andere kant daar zo zijn steentje aan bijdraagt. ■

In Memoriam Bart de la Houssaye

(6-12-1926 tot 24-7-2007)

Piet Konijn

Op 24 juli is op tachtigjarige leeftijd Bart de la Houssaye overleden. Velen zullen hem als lesgever in een of andere opleiding of cursus hebben leren kennen.

Wat bij hem opviel, was zijn enorm enthousiasme. In de eerste plaats voor de antroposofie en in het bijzonder voor

het etherische: levensritmen en de planetenkrachten. Zijn inzet betrof vooral de bevordering van de biologisch(-dynamische) voeding. Als heilpedagogisch kinderarts van de Zonnehuizen heeft hij de bd-voeding op de kaart gezet, iets wat indertijd daar geen vanzelfsprekendheid was. Hij was overtuigd van het belang van goede voeding, voor de zich ontwikkelende mens en zeker voor het opgroeiende heilpedagogische kind. Meer dan 10 jaar maakte hij deel uit van een voedingswerkgroep, die de spirituele basis moest verzorgen voor voedingsinstituut Dúnamis. Meer dan dertig jaar was hij bestuurslid, later voorzitter van de Waldostichting, een stichting ter bevordering van heilpedagogie en biologisch(-dynamische) landbouw. Vele nieuwe initiatieven heeft hij daarmee mogelijk gemaakt.

Bart was een echte hartemens, die tot op hoge leeftijd van veel betekenis is geweest voor de antroposofische voedingsimpuls.

Bart was vanaf 1976 een aantal jaren bestuurslid van de BD-Vereniging. ■

15 september
Feestelijke bijeenkomst Warmonderhof
Bestemd voor oud-leerlingen, oud-leraren, oud-bestuurders en oud-medewerkers
Info: www.warmonderhof60jaar.nl

24 tot en met 30 september
Zie: www.weekvandesmaak.nl

28, 29 september en 1 oktober
vanaf 16 uur >>>
Filmvertoning The Real Dirt + biologisch buffet
Plaats: resp. Tiel (Thedingsweert), Amsterdam (Westergasfabriek), Leeuwarden (de Triangel)
Koks: Olivier van der Staal, Jort de Snoo en Marianne Huisman.
Info en aanmelden: www.Echteten.nu of BD-Vereniging, tel. 0343-531740

donderdag 18 en vrijdag 19 oktober
Tweedaagse workshop 'houtslepen'
Locatie: Boerderij Groot Brandenborch, Vorden (Achterhoek)
Info: www.paardentractie.nl
Arjan Wijnstra
e-mail: Arjan@stockpaard.nl
tel: 0575-559280

zaterdag 20 oktober
Eendaagse workshop 'aanschaf en onderhoud paardentractie apparatuur'

Locatie: Boerderij Groot Brandenborch, Vorden (Achterhoek)
Info: zie 18 en 19 oktober

Zaterdag 27 oktober
vanaf 13.30 uur >>>
Koken met kastanjes
Kookworkshop door Ilse van den Bosch
Plaats: Heerhugowaard
Kosten: € 40,-;
alleen eten: € 15,-
Info en aanmelden: www.meemakerij.nl;
tel. 072-5712278

zondag 28 oktober
Ontmoetingsdag van mensen die geïnteresseerd zijn in de ideeën van Victor Schauburger
Info: www.implosie.nl
Aanmelden: info@implosie.nl

29 oktober, 20 uur >>>
Voordracht door dr. Ibrahim Abouleish over De inspiratiebron van Sekem
Voertaal Duits
Plaats: Ionagebouw op de Reehorst in Driebergen
Info en aanmelden: Dick Blokker, tel. 026-4431544

zondag 4 en 25 november
Vegetarische preparatendag
De Zonnetuin, 072-5159456 (Guurtje Kieft)

Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en Voeding

B D - S E R V I C E

Diederichsstraat 25-C
3971 PA Driebergen
telefoon 0343 531740
fax 0343 516943
e-mail: info@bdvereniging.nl
website: www.bdvereniging.nl
Postgiro voor leden 147485
Rekeningnummer België:
000-1638509-82

Sinds haar oprichting in 1937 werkt de Vereniging voor Biologisch-dynamische Landbouw en Voeding (BD-Vereniging) aan verbreding van de bekendheid van de biologisch-dynamische landbouw en aan de verdieping van de inzichten daarvan. De inkomsten van de vereniging bestaan uit de contributies van leden, donaties. Daarnaast ontvangt ze jaarlijks uw warme giften. De statuten van de vereniging kunnen door leden opgevraagd worden bij het bureau van de BD-Vereniging.

Bestuur

Albert de Vries (voorzitter), Maria van Boxtel, Inge Schwagermann, Ruud Hendriks (kandidaatsbestuurslid).

Medewerkers bureau BD-Vereniging

Emma Schotveld (coördinator BD-Vereniging), Ilse van den Bosch (consument en voeding), Martine Wensink (secretariaat) en Anne-miek Padt (boekhouding)

Lidmaatschap van de BD-Vereniging

- Lidmaatschap 2007: € 35,-/jaar
- Uitgebreid lidmaatschap € 60,-/jaar
(Als uitgebreid lid ontvangt u ook alle informatie zoals deze aan Demeter-licentiehouders wordt verzonden)
- Donateur (geen ledentijdschrift) min. bijdrage: € 20,-.
- Leden in het buitenland (m.u.v. België): € 45,- (binnen Europa, € 50,- (buiten Europa).

Lidmaatschappen lopen per kalenderjaar (januari t/m december). Een lidmaatschap wordt stilzwijgend verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar heeft opgezegd.

Leden en donateurs ontvangen jaarlijks (in januari) een acceptgirokaart voor de contributie/bijdrage voor het komende kalenderjaar. Betaling van de contributie kan ook geschieden door machtigen voor automatische incasso.

Schenken en legaten

De BD-Vereniging heeft een artikel 24 status bij de belastingdienst, hetgeen betekent dat bedragen geheel vrij zijn van successierecht. Omdat de BD-Vereniging door de belastingdienst wordt gezien als een 'algemeen nut beogende instelling' zijn schenken vrijgesteld van schenkingsrecht. Giften in de vorm van een tenminste vijf jaar durende lijfrente, notarieel vastgelegd, zijn geheel aftrekbaar. Heeft u warme voornemens en u heeft informatie, belt u dan even met Jan Saal (telefoon 0343 531740).

Rondzendbrieven Naturwissenschaftliche Sektion Goetheanum (‘Rundbrief’)

Geïnteresseerden kunnen deze brieven toegezonden krijgen in de Duitse of Engelse versie. Neem hiervoor contact op met het bureau van de BD-Vereniging. U kunt ze ook downloaden vanaf www.bdvereniging.nl.

Prijslijst preparaten (particulieren) per 1 september 2007.

Sinds 2002 zijn de prijzen niet meer aangepast, terwijl de onkosten wel zijn gestegen. Daarom hebben we besloten tot een prijsaanpassing voor particulieren, die per 1 september ingaat. Deze aanpassing wordt eveneens doorberekend in de prijzen voor bestellingen door boeren.

Prijslijst preparaten (particulieren) per 1 september 2007.
Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten, binnen Nederland.

NR.	Soort preparaat	Prijs per portie
500	Koemestpreparaat	€ 6,50
501	Kiezelpreparaat	€ 3,50
502-507 (set)	Compostpreparaten (set van 6)	€ 15,00
502-507 (los)	Compostpreparaten per soort	€ 3,00

U kunt preparaten bestellen door overmaking van het bedrag op Postgiro 313786 (voor België postrekening: 000-1638509-82) t.n.v. de BD-Vereniging onder vermelding van de gewenste preparaten en het verzendadres.

Uw bestelling wordt u dan zo snel mogelijk toegestuurd.
(Houdt u rekening met ongeveer twee weken levertijd.)

De Preparatenwijzer geeft een beknopt overzicht van de preparaten (en grondstoffen) die gebruikt worden in de BD-landbouw. Deze folder, inclusief prijslijst, kunt u gratis aanvragen bij de BD-Vereniging.

100% biologisch-dynamisch.

Spaar
mee!

Schenk koeien met Zuiver Zuivel

Koeien geven vijftien liter melk per dag. Hierdoor heeft een gezin in Kameroen zelf genoeg melk te drinken en kan er een goed inkomen verdiend worden uit de verkoop van melk, yoghurt en zelfgemaakte kaas. Heifer leert de boeren hoe ze hun koe moeten verzorgen en leert ze over het milieu en het vruchtbaar maken van hun akkers. Ieder gezin dat een koe krijgt, geeft een eerste koekalfje door aan een volgend gezin. Zo werken de mensen samen aan het verzorgen van de koeien en breidt het goede resultaat zich uit over de hele gemeenschap.

zuiver @zuivel

Geef een koe voor Afrika!

Heifer Nederland steunt mensen in ontwikkelingslanden door het geven van dieren en training, en zal er in dit geval voor zorgen dat de koeien (uiteraard afkomstig uit Afrika) goed terecht komen.

De plattelandsbevolking van Kameroen heeft te kampen met werkloosheid, honger en ondervoeding. Daarom voert Zuiver Zuivel actie. Spaar tot 1 december streepjescodes van de Zuiver Zuivel producten en help mee om minimaal 50 koeien voor Afrika te schenken.

Kijk voor meer informatie op de verpakking of www.zuiverzuivel.nl of www.heifer.nl.

Samen met de natuur

www.zuiverzuivel.nl